
V I C E N T S I M B O R R O I G

LA RENAIXENÇA AL PAÍS VALENCIÀ

1. UN MOVIMENT AUTÒNOM O FILL DE LA RENAIXENÇA DE CATALUNYA?

Quan en una carta a Rubió i Ors del 22 de gener de 1877 Teodor Llorente va afirmar:

«En 1857 escribí yo los primeros versos valencianos, y ya ha dicho el *Calendari* de Briz, en los apuntes biográficos que me dedica este año, que me los inspiró el *Gayter del Llobregat*. Mi amigo Vicente W. Querol siguió mi ejemplo, y con nosotros se unió don Mariano Aguiló, entonces bibliotecario de nuestra Universidad, para fundar la escuela poética valenciana. Este es su verdadero principio, y entonces conocimos lo que se hacía en Provenza y Cataluña. En 1858, estando yo en Madrid, compré el *Mireio*, y es indudablemente el primer libro de la moderna poesía provenzal que se vio en Valencia.»⁽¹⁾

(1) T. LLORENTE FALCÓ, *Amb motiu d'un centenari. Mistral i Llorente*, València, 1932, pp. 73-74. Cal advertir que en aquest treball he transcrit literalment tots els fragments de les cites, llevat de l'accentuació i de la dièresi, que he normalitzat, tant en els textos en català com en castellà.

(2) J. FUSTER, *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, 1.ª ed. Selecta, Barcelona, 1956; 2.ª ed. Eliseu Climent, editor, València, 1980, p. 27, de la 2.ª ed.

(3) J. FUSTER, *Nosaltres els valencians*, Ed. 62, Barcelona, 1962. Jo citaré per la 6.ª ed., Barcelona, 1980, pp. 221-222.

iniciava tot un corrent d'opinió monolític que ha vist indefectiblement la Renaixença al País Valencià com una conseqüència, com una filla, de la Renaixença a Catalunya. Aquesta és l'opinió, per exemple de Fuster en la seua *Antologia de la poesia valenciana (1900-1950)*, de 1956:

«La Renaixença valenciana serà un fillol de la Renaixença del Principat, i no, com Ros i Galiana podien fer preveure, una prolongació del moviment local setcentista innervat pels clàssics.»⁽²⁾

Afirmació molt categòrica que el mateix Fuster sembla evitar sis anys més tard, el 1962, quan publica el seu famós *Nosaltres els valencians*,⁽³⁾ i acaba

per matisar de forma radical l'any 1973 en un treball recollit tres anys després a *La Decadència al País Valencià*, on impugna els oblits o ignoràncies de Llorente sobre els precedents de la Renaixença i acaba per concloure que dels mots de Llorente allò que en realitat calia deduir és que Llorente i el seu grup cultista-conservador no se sentien vinculats al moviment pre-renaixencista local, molt més fort i continuat del que ell ens volia fer creure.⁽⁴⁾

Per la seua banda Sanchis Guarner proposa un inici de la Renaixença valenciana en gran part motivat per la vinguda l'any 1858 de Marià Aguiló com a cap de la biblioteca universitària, ja que

«La llavor renaixentista, sembrada per Villarroya, no havia germinat gaire, però aleshores, el 1858, arribà a València, destinat com a cap de la Biblioteca universitària, un il·lustre mallorquí, Marià Aguiló i Fuster (1825-97), gran esperit restaurador. Per consell seu, provaren d'escriure versos en vernacle culte, dos joves estudiants de Dret, Llorente i Querol, aquell al 1857, aquest el 1859.»⁽⁵⁾

Opinió, aquesta, manifestada l'any 1962 i repetida després en els estudis posteriors: *La ciutat de València. Síntesi d'Història i de Geografia urbana*, de 1972, i *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, de 1977.⁽⁶⁾

Però, al meu parer, aquesta opinió tradicional és absolutament discutible. Ja Fuster, com he advertit adés, iniciava l'any 1973 una revisió del judici de Llorente, i alhora del seu mateix incondicional seguiment primer. En resum, Fuster mostrava com ni la desconeixença dels clàssics era tan «general» com apuntava Llorente, ni calia oblidar les discussions i propostes de dignificació del valencià anteriors a la meitat del segle. A continuació el mateix Fuster es pregunta si els «precedents» estudiats per ell no significaven res per a Llorente o si més aviat es tractava d'un oblit voluntari. Encara Fuster sembla justificar les omissions de Llorente, a causa —diu— de l'escàs ressò públic d'aquests precedents «cultes». Dels precedents «populistes», i progressistes, el conservador Llorente —remarca— no volia saber-ne res: li repugnava el seu anticlericalisme, republicanisme i obscenitat.

D'altra banda, jo mateix m'he dedicat a estudiar aquells precedents amb tanta facilitat oblidats per Llorente⁽⁷⁾ i els resultats no poden ser més interessants. Així descobrim l'existència d'un fil conductor sense interrupcions des de finals del XVIII, fita inicial de l'estudi, fins a la consagració oficial de la Renaixença, l'any 1859. En un breu repàs cal recordar ara com dins la producció culta destaca en ple neoclassicisme la figura i l'obra de Joan Baptista Escorigüela, illot lúcid i incansable en la reivindicació del català, llengua en què escriu sonets, cançons, dècimes «para animar y desimpresionar

(4) J. FUSTER, *La Decadència al País Valencià*, Curial, Barcelona, 1976, pp. 147-167.

(5) M. SANCHIS GUARNER, *Renaixença al País Valencià. Estudi per generacions*, Ed. 62, Col. tres i quatre, sèrie «La Unitat», 2, València, 1968, p. 33.

(6) M. SANCHIS GUARNER, *La ciutat de València. Síntesi d'Història i de Geografia urbana*, 1.ª ed. Cercle de Belles Arts de València, València, 1972, 3.ª ed. amb esmenes i addicions —per la qual jo cite— Excm. Ajuntament de València, València, 1981, p. 475; *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, Departament de Lingüística Valenciana, Facultat de Filologia, València, 1977, p. 45.

(7) V. SIMBOR ROIG, *Els orígens de la Renaixença Valenciana*, Institut de Filologia Valenciana, València, 1980. És recomanable, per a aquell qui vulga aprofundir en les dades del present apartat, la consulta d'aquest llibre, d'on he extret les notícies que ara breument recorde.

a tales Romanceros»,⁽⁸⁾ junt a Manuel Joaquim Sanelo, autor de diccionaris i defensor d'una llengua literària repescada directament de l'època clàssica, sense cap concessió al pas del temps. Potser encara, per fi, caldria recordar l'obra lexicològica de Marc Antoni d'Orellana.

Abans, però, d'entrar a la dècada dels anys trenta, quan va fer palesa la seua presència el Romanticisme, trobem més mostres d'interès per la llengua i apassionades defenses de l'ús culte: el populista Manuel Civera, el «Fideuero», l'any 1820, Vicent Clèrigues, el «Bolònio», l'any 1832, i Just Pastor Fuster i Taroncher, que publicà el seu vocabulari l'any 1827.

Només entrar a la dècada dels trenta és notori un moviment progressivament creixent en l'ús culte de la llengua fins als darrers anys cinquanta, en què ja apareixien públicament les figures considerades cimeres de la Renaixença Valenciana: Llorente i Querol. El mateix any 1830 trobem el poema «En los dies del nostre Rey Fernando», aparegut el 30 de maig al «Diario de Valencia», obra d'un Antoni M.ª Peyrolon, escriptor semidesconegut, que en els anys vint dóna a conèixer alguns poemes en castellà, així com la traducció en aquesta llengua de la novel·la francesa *Las Batuecas*. L'any següent, l'1 de maig, el liberal Vicent Salvà escriu el poema «Lo somni» per a l'àlbum —on trobem poesies dels romàntics espanyols exiliats de més renom— de la senyoreta Vicenta Bertran de Lys, també a l'exili a París amb el seu pare, un dels caps del liberalisme a València. A continuació, el 23 de gener i el 8 d'agost de 1840 veuen la llum pública els dos primers poemes de Tomàs Villarroya,⁽⁹⁾ mentre els dos restants apareixeran l'any següent. I a partir d'aquesta dècada dels quaranta ja la producció poètica culta anirà augmentant amb successives incorporacions: Pasqual Pérez i Rodríguez («A Sa Majestat la Reina Donya Maria Cristina», publicada al «Diario Mercantil de Valencia» el 15-III-1844), Josep Joaquim Agulló, Comte de Ripalda («Poesia llemosina al casament real», publicada a «El Fénix», 29-XI-1846), el mateix Pasqual Pérez i Rodríguez de nou («Al mallograt poeta Don Juan Arolas», poema escrit al 1849 en la mort del seu gran amic Joan Arolas, i recollit més tard al seu llibre *Obras en prosa i en verso*, València, 1869).

La dècada dels cinquanta marca un autèntic «boom» en la producció poètica culta. Hi trobem Josep M.ª Bonilla amb un poema extraordinari en molts sentits: «A la memòria del il·lustre Asara», subtítulat «El segle XIX», que va aparèixer el 25-II-1852 al «Diario Mercantil de Valencia», tot i que ja era acabat el 2-IX-1850. I he dit que és extraordinari perquè, d'una banda, usa un nivell de llengua molt equilibrat i intermedi entre el «llemosí» cultista i la llengua castellanitzada dels populistes —Bonilla assajava, doncs, d'assolir aquell nivell de llengua literari idoni, no castellanitzat però tampoc no arqueologitzant—; i d'altra, per la vàlua literària intrínseca del poema, sobretot si el comparem amb l'obra poètica coetània. També del 1852 és el poema

(8) V. SIMBOR ROIG, *op. cit.*, p. 77.

(9) Els quatre poemes de Villarroya comencen a publicar-se, doncs, el 1840, un any abans del que es creia. L'ordre cronològic d'aparició és el següent: «Canzó. Per a el Àlbum de la Senyora Antonia de Montenegro», publicat el 23-I-1840 al «Diario Mercantil de Valencia», que fundà i dirigí fins 1844 Pasqual Pérez i Rodríguez; «Canzó. A la mort del pintor valencià D. Antoni Cavana», publicat el 8-VIII-1840 al mateix diari; «Canzó», publicat a la revista «El Liceo Valenciano» al número de gener de 1841; «Adéu! A la Sra. Doña Antonia de Montenegro», publicat a la mateixa revista al número de setembre d'aquest 1841. Tradicionalment hom creia que els dos primers havien aparegut per primera vegada més tard, també a les planes de «El Liceo Valenciano», al número d'abril de 1842, el primer, i al número de juliol de 1841, el segon.

de Salvador Estellés «Himne al ferro-carril del Grau de València a Xàtiva», fet per l'autor amb motiu de la inauguració del primer tros del trajecte, de València al Grau, i recollit també més tard per la revista «El Rubí», al número del 3 de novembre de 1861, en fer un homenatge a l'autor, col·laborador de la revista, en la seua mort. Dos anys després, al número del 30 d'abril de 1854, la revista «El Cisne», dirigida per Josep M.ª Bonilla, publica el poema «Béns del món», del Baró d'Andilla, i aquest mateix any Benet Altet i Ruata publica el seu llibret *Déu y lo món*, en 83 octaves reials.

I l'any 1855, any prolífic de veres, trobem dos aplecs de poemes, entre els quals destaquen nombroses mostres en català. Amb motiu del quart aniversari de la canonització de sant Vicent Ferrer els poetes valenciana acorden formar una *Corona poética a San Vicente Ferrer en el cuarto siglo de su canonización*, on, mentre Teodor Llorente, Vicent W. Querol, A. Aparisi i Guijarro, Rafael M.ª Liern, C. Pascual i Genís i Jacint Labaila empraven el castellà, uns altres: J. B. Marquès i Aucher, J. A. Almela, Benet Altet i Ruata, Pasqual Pérez i Rodríguez, Josep Blat i Soto —que només comptava amb quinze anys—,⁽¹⁰⁾ Maria Orberà i Frederic Blasco i Martínez, feien ús del català.

El segon recull poètic és el *Album poético a la terminación del ferro-carril del Grao de Valencia a Játiva, dedicado al Señor Don José Campo, concesionario, Director-gerente y fundador de la Sociedad creada para tan laudable objeto*. També hi participen Llorente i Querol, i també en castellà, mentre Marià Suay i Josep Bernat i Baldoví ho fan en català.

I encara aquest mateix 1855 publica Benet Altet i Ruata el llibre *Sen Vicent*, que consta d'una introducció i deu cants.

Dos anys després, el 1857, veuen la llum pública les primeres poesies «llemosines» de Llorente. Eren tres poemes que ensenyà a Pasqual Pérez i Rodríguez, el qual entusiasmat els portà a les pàgines de «El Conciliador», diari dirigit per ell mateix. Aquests tres poemes eren «Aparició» i «Mon trist caminar», amb certesa, i el tercer segurament fou «La poesia», o si no «Ple de sospirs el pit»⁽¹¹⁾ (escrit l'any anterior). Un any més tard apareix a la revista «Las Bellas Artes», al número del 15-VII-1858, un altre poema seu «A mon amich el poeta Don Antonio Aparisi y Guijarro». I encara també aquest 1858 la mateixa revista, al número de l'1 de juny, ofereix un pomell de poesies a Isabel II en la seua vinguda a València, en què Llorente participa amb un poema en francès i Querol amb un en castellà, mentre Benet Altet ho fa, l'únic, amb un poema en català farcit de tòpics renaixencistes: «A S.M. la Reina Isabel II.» Però no va ser aquest l'únic poema publicat per Altet aquest 1858, car a la revista «El Pensamiento de Valencia» publica cinc nous poemes: «Ays de lo sprit», «Un recort al meu inolvidable amich Gregori Gisbert i Gosàlvez», «Fe», «El Micalet», «Lo món y tot no és res. Déu només és el que és».⁽¹²⁾

I, per fi, l'any 1859 ja Llorente participa en dos actes poètics amb obra

(10) Josep Manuel Blat i Soto, fill de l'impressor Agustí Blat i Blat, fou un precoç comediògraf i poeta, que ja als deu anys havia escrit dos romanços: «Font de la plaça de Calatrava» i «Nadal». La prematura mort, als vint-i-tres anys, privà sens dubte la Renaixença valenciana d'un ferm valedor.

(11) M'ha estat del tot impossible de consultar «El Conciliador», de manera que he hagut de traure les tres poesies per les referències que dona el mateix Llorente al pròleg del seu *Libret de versos* (1885) i algun biògraf, com Miquel DURAN DE VALÈNCIA al seu *Teodor Llorente*, Barcelona, 1936.

(12) Publicats respectivament al tom I, p. 45; al tom II, p. 267; al tom II, p. 423; al tom II, p. 460; i al tom II, pp. 501, 535 i 566.

seua en catatà. El 2 de febrer la societat El Liceo organitza un homenatge a Gertrudis Gómez de Avellaneda, on es presenten dues poesies en català: un sonet en monosíl·labs de Benet Altet i «La musa al poeta», de Llorente. Mesos més tard Llorente, junt a Víctor Balaguer, guanyarà amb «La nova era» un dels dos premis oferts a poesia «llemosina» pel certamen poètic organitzat amb motiu del quart centenari d'Ausiàs March.

Cal recordar que si bé Querol no havia publicat fins l'any 1859 cap poema en català, almenys tenim constància de tres poemes acabats el 4 de setembre de 1859: «A l'Esperança», «Què serà?» i «A la Fe», de l'un dels quals si més no tenia escrit ja un esborrany abans del certamen, i encara, segons Lluís Guarner, n'havia fet un l'any 1856: «A València».⁽¹³⁾ Però ja un any abans havia encetat l'obra en català el seu gran amic Llorente, que el 1855 havia escrit «L'amor del poeta», al qual seguiria l'any 1856 el ja esmentat «Ple de sospirs el pit».

Si aquesta ràpida evocació de la línia cultista ja ens pot donar una idea molt justa del progressiu interès dels escriptors valencians en la recuperació culta de la llengua, també ara és necessari recordar, ni que siga amb l'obligada brevetat, l'evolució de l'altre sector, el populista. Ací cal destacar l'aparició de la premsa satírica entre la qual destaca «El Mole» (sis èpoques des de 1837 a 1870), «La Donsayna» (1844-1845), «El Tabalet» (1847) i «El Sueco»(1847); l'aparició dels «llibrets de falla», iniciats pel xativí Blai Bellver i Tomàs l'any 1850 i arrodonits i consolidats per Josep Bernat i Baldoví des de 1855; el sorgiment i auge del sàinet, encetat pel mateix Bernat i Baldoví, que el 1845 escriu dos sàinets *El Virgo de Visanteta i el Alcalde de Favara o El parlar bé no consta un pachó i Un ensayo fet en regla o Qui no té la vespra no té la festa*, estrenat aquest darrer el mateix any de la publicació,⁽¹⁴⁾ seguit de Joaquim Garcia Parreño, Ramon Lladró i Mallí, Joan Baptista Llorens (d'Alcoi), Vicent Zapaté i Rafael M.ª Liern. Així com també és oportú de recordar la lluita en defensa de la dignificació de la llengua des de «El Mole» (1837) fins a Agustí Blat i Blat (1858), tot passant per Joan Antoni Almela (1841), el ja esmentat Agustí Blat (1846), Vicent Boix (1846) i Josep Escrig (1851). I, és clar, els treballs lexicogràfics: Lluís Lamarca (*Ensayo de un diccionario valenciano-castellano*, de 1839, amb una segona edició molt augmentada de 1842), Ignasi Vidal (*Catálogo de las aves de la Albufera de Valencia*, de 1851, amb una segona edició augmentada de 1856 i una altra posterior sense data) i Josep Escrig (amb el millor vocabulari de tots els citats: *Diccionario valenciano-castellano*, de 1851, reeditat en 1871, i definitivament reeditat i ampliat per Constantí Llombart el 1887).⁽¹⁵⁾

Conclòs el repàs d'aquell fil conductor progressivament engrossit, és el moment de tornar a la resposta de Llorente a Rubió per comentar-la amb l'ajut de les proves adduïdes.

(13) Luis GUARNER, *Poesía y verdad de Vicente W. Querol*, Excma. Diputació Provincial de València, València, 1976, pp. 190-191. Guarner conserva les actes de la societat «La Estrella», on consta el títol del poema de Querol «A València», que per l'ortografia permet deduir que va ser escrit en català.

(14) Encara Joan Fuster afirma que el 1845 va publicar també *Pascualo y Visanteta*, versió assuavida de *El Virgo de Visanteta*. Cf. J. FUSTER, *Plantejaments històrics del teatre valencià*, «Els Marges», núm. 5, Barcelona, octubre 1975, p. 56.

(15) També podríem recordar el *Diccionario valenciano-castellano*, obra inèdita de Tomàs Font i Piris, escrit pel mateix temps. Cf. J. GULSOY, *La lexicografia valenciana*, «Revista Valenciana de Filologia», tom VI, núms. 2-3, València, 1964, p. 135.

Llorente comença la famosa carta afirmant la inexistència d'un ús culte de la llengua durant el segle XIX fins a l'arribada de Villarroya. Àdhuc els autors clàssics eren, generalment, desconeguts. Com més amunt he advertit, ja el mateix Fuster ha mostrat com aquests autors clàssics no eren tan desconeguts com pretenia Llorente. També nosaltres sabem ara de l'existència d'un Escorigüela i d'un Sanelo que omplen el final del XVIII i els inicis del XIX, també coneixem l'apassionada i ben raonada defensa de la dignificació de la llengua que fa el populista i menyspreat «Fideuero», Manuel Civera.

Però encara tenim dades més interessants com és aquell camí gradualment ampliat tant en l'ús culte de la llengua com en l'extensió al camp periodístic i teatral des del 1830 fins a 1859 de què hem parlat. Que «el renacimiento literario comienza aquí con don Tomás Villarroya, que es nuestro Aribau»? Que a Villarroya el seguien Joan Antoni Almela i Pasqual Pérez, «que escribían en castellano doctamente i que *ensayaron*⁽¹⁶⁾ el lemosín»? Que «por esta fecha comenzó a escribir don Benito Altet, inventor de una extravagancia: la poesía valenciana monosilábica»? I, és clar, que «todo esto eran esfuerzos aislados que no producían escuela i que brotaban espontáneamente, sin ninguna conexión con el movimiento provenzal o el catalán»? Home! Una de dues: o Llorente, ell que era, i volia ser, el cap de la Renaixença valenciana, ho ignorava gairebé tot d'aquesta o falsejava a dreta i esquerra el passat immediat. Anem per parts, o millor per interrogants. Passe que Llorente desconegués el poema de 1831 de Vicent Salvà, escrit per a un àlbum personal i des de l'exili estant, però ja no és tan disculpable, encara que no m'entossudesc a retraure-li-ho massa, el poema d'Antoni M.ª Peyrolon publicat al «Diario de Valencia» l'any 1830 i farcit del que després seran coneguts com a tòpics renaixencistes. Ni tampoc no és disculpable el rigorós menyspreu amb què parla de la premsa satírica i dels seus autors; «estos escritores no se preocupaban para nada del renacimiento de la letras lemosinas», afirmava. Doncs no. Si s'hagués preocupat, per exemple, de llegir el prospecte anunciador de «El Mole», hauria comprovat com l'any 1837, abans per tant de Villarroya, Bonilla, el seu responsable, afirmava:

«Serà, pues, empresa no indigna de un valensià amant del país que el viu nàixer, demostrar en quant puga, que la llengua sublime del rey don Chaume de Aragó, la dels trovadors provensals de la etat micha, se presta en tanta fasilitat a les travesures del chiste y agudea, pera els quals pareix feta principalment, com a la grandiositat de asuntes sagrats, polítics, lliteraris, y de cuansevol atra espèsie que siga.
[...]

Sent el principal obchecte del Mole donar a conèixer les belles del llemosí, convensuts íntimament de la insufisiència nostra pera dur

(16) He subratllat jo a posta aquesta paraula, que més avall comentarem.

a terme la empresa àrdua que comensem, y coneixent a moltíssims benemèrits paisans nostres, que se troven millor que nosatros en estat de desempeñarla; prevenim que se admitiran comunicats y articles en valensià y del chènero que siguen.»⁽¹⁷⁾

Si a aquesta declaració d'intencions —donar a conèixer les excel·lències del «llemosí» i conrear-lo cultament— afegim que crea una secció fixa titulada «Il·lustració Popular (descripció de la Ciutat i Reine de València)», destinada a instruir els valencians en el seu passat i la seua cultura, què més demanava Llorente?

Els responsables de la premsa popular valenciana fins a l'any 1859 van ser pràcticament sols tres: Josep M.ª Bonilla, Josep Bernat i Baldoví i Pasqual Pérez i Rodríguez. Doncs bé, d'aquests tres només, potser, Bernat no volia saber res del renaixement del «llemosí». Per això en les revistes en què apareix la seua mà rectora —«La Donsayna», «El Tabalet» i «El Sueco»—la despreocupació per la dignificació de la llengua és inqüestionable, però no així a «El Mole», responsabilitat de Josep M.ª Bonilla. Les diferències entre el duet Bonilla-Pérez i Josep Bernat i Baldoví són contundents. Les «intencions» renaixencistes dels dos primers són inatacables a poc que se tinguen en compte els fets. Josep M.ª Bonilla és el responsable de «El Mole», revista que, com acabem de veure, ix amb unes finalitats plenament entroncades amb els anhels renaixencistes —una altra cosa és que després la influència de Bernat i Baldoví en les restants revistes pogués més que les seues idees inicials—, escriu el 1850 el poema culte «A la memòria del il·lustre Asara», que, com ja he comentat abans, és el poema més important del seu temps tant per l'intent de fornir una llengua literària equilibrada entre l'arcaic «llemosí» i el castellanitzat valencià popular, com pel valor literari superior, i, per fi, el Baró d'Andilla publica el seu poema l'any 1854 a la revista «El Cisne», que justament dirigia el mateix Bonilla. Per la seua banda, Pasqual Pérez va acumular també un munt d'esforços renaixencistes, que tot seguit repassarem. En resum, que abans de publicar els seus poemes Villarroya s'havia encetat el procés renaixencista, les fites del qual són Peyrolon (1830), Salvà (1831), Bonilla (1837).

Però continuem amb el segon interrogant, que tampoc no té pèrdua. Per començar, cal advertir que a Villarroya sí que el seguí, tres anys després Pasqual Pérez, però no Joan Antoni Almela, que publica el primer poema en català l'any 1855. Abans d'ell s'incorporen el Comte de Ripalda (1846), Josep M.ª Bonilla i Salvador Estellés (1852), i el Baró d'Andilla (1854, que ja publica el seu llibre en 83 octaves reials). Tanmateix allò més interessant és el matís menysvalorador del verb «ensayaron». Sembla com si, segons Llorente, aquests dos autors només s'haguessen acostat a l'ús culte del català esporàdicament

(17) El subratllat és meu.

i mig per casualitat. Això, aplicat a Joan Antoni Almela, pot passar, però referit a Pasqual Pérez, que és equiparat per Llorente a l'anterior, és una rigorosa falsedat. D'una banda perquè Pasqual Pérez inicia la seua producció poètica en català el 1844, a continuació de Villarroya, però d'una manera ininterrompuda —fins l'arribada de Llorente: 1844, 1849, 1855— a diferència de Peyrolon, Salvà o el mateix Villarroya. D'altra, perquè va ser qui descobrí i publicà els dos primers poemes de Villarroya al «Diario Mercantil de Valencia», plataforma difusora del Romanticisme, que ell mateix dirigia, i per fi, i açò es més gros encara, perquè Pasqual Pérez va ser ni més ni menys que l'instructor i guia poètic de Vicent W. Querol, com ell mateix confessa agrait:

«Este fue mi querido y verdadero maestro... A él debí por muchos años la dirección de mis estudios y la paciente y bondadosa corrección de mis tentativas poéticas.»⁽¹⁸⁾

Magisteri que ben cert Pasqual Pérez degué repetir amb l'amic inseparable de Querol, Teodor Llorente,⁽¹⁹⁾ del qual llegí les primeres mostres que va escriure de poesia catalana i li les publicà al diari que aleshores dirigia, «El Conciliador». No era, doncs, Pasqual Pérez un autor marginal en el procés de la Renaixença, sinó, tot el contrari, un dels seus pilars més fermes, malgrat els esforços «oblidadissos» de Llorente.

El tercer interrogant l'hem contestat ja almenys en part. En primer lloc, Altet i Ruata s'incorpora, sí, igual que Joan Antoni Almela, el 1855, però molt més tard que Pasqual Pérez (1844). I en segon lloc, no és, com afirma Llorente, Altet i Ruata l'inventor de la poesia valenciana monosil·làbica, ni tan sols el primer a usar-la al segle XIX, car sense necessitat d'anar més lluny, nou anys abans que ell, el 1846, el Comte de Ripalda ja havia publicat el seu poema en monosíl·labs; d'altra banda, tampoc tota la poesia d'Altet no pot ser liquidada amb l'etiqueta menystenidora de monosil·làbica, perquè ja en la dècada dels anys cinquanta té molts poemes farcits de tòpics renaixencistes i que res no tenen a veure amb els monosíl·labs.

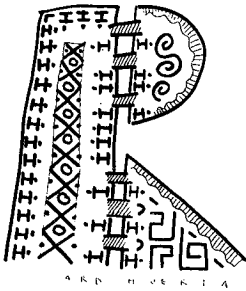
I, per fi, l'últim interrogant tampoc no ens costarà gaire de respondre després de tot el que hem anat veient línies més amunt. No és, doncs, exacte que abans de la seua arribada només hi hagués esforços aïllats que no produïen escola. Sí que foren una acció aïllada els poemes de Peyrolon, de Salvà i, potser, fins i tot de Villarroya —com en el cas d'Aribau, d'altra banda—, però a partir de la dècada dels anys quaranta podem advertir el treball d'un grup, els escriptors romàntics valencians comandats per Pasqual Pérez, Josep M.ª Bonilla, Vicent Boix (amb els seus estudis històrics i les novel·les ambientades en el passat valencià a més de la seua contribució poètica estricta). Un

(18) Cf. el «Pròleg» de Lluís GUARNER a V. W. QUEROL, *Rimes Catalanes*, Eliseu Climent, editor, Col. Poesia, 25, València, 1980, pp. 11-12.

(19) Opinió que corrobora Lluís GUARNER al seu «Pròleg» a T. LLORENTE, *Poesia valenciana completa*, Eliseu Climent, editor, Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 6, València, 1983, p. 34.

grup generacional anterior al de Llorente, i que ja havia treballat de valent quan ell i els seus companys s'incorporen a la causa.

A més a més, i passant-li per alt que ell pogués comprar a Madrid el *Mirèio* de Mistral l'any 1858, un any abans d'editar-se, de forma, doncs, necessàriament miraculosa, val la pena de recordar que la societat occitana del *Felibrige* s'organitza l'any 1854 i no cal dir que ben difícil havia de resultar al grup renaixencista anterior a Llorente de relacionar-se amb els integrants del moviment provençal abans de quallar aquest i assolir el ressò internacional, que a partir del 1859, guanyarien gràcies al llibre citat de Mistral. No se'ls podia demanar miracles. En segon lloc, és fals que no tinguessen gens de contacte amb els renaixencistes de Catalunya. És ben sabuda la gran amistat que unia Vicent Boix amb Víctor Balaguer, i només cal repassar les revistes de l'època per comprovar els viatges que aquest va fer a València, així com les seues mateixes col·laboracions literàries abans de 1859.

Trovadores, mis hermanos
Los que del Turia en la orilla
Sin mezquindad, sin mancilla
Ostentáis corazón leal,
Allá, en el suelo que riega
Del Llobregat la corriente,
Siempre hallaréis puro, ardiente,
Un cariño fraternal.

Així s'adreçava Víctor Balaguer als «hermanos» valencians des de les planes de «El Fénix» del 19 d'octubre de 1845.

En tot cas, allà on Llorente afirma que «no producían escuela», cal entendre que «ell» no se sentia atret per aquests autors. Però d'ací a negar-los una presència pública hi ha un bon tros.

Culminat el repàs de discrepàncies a les afirmacions de Llorente, podem entrar ja de ple en la qüestió clau plantejada per Rubió i Ors: El ressorgiment literari valencià fou autònom o fill de la influència de Catalunya o de Provença? Ja coneixem la resposta de Llorente, que encapçala el present treball, i amb la qual em trobe, ja no és cap secret, en absolut desacord. En síntesi, per a Llorente la Renaixença comença amb ell l'any 1859. La concessió a Villarroya, a Pasqual Pérez, a Joan Antoni Almela, i a Benet Altet i Ruete no passa de ser una misericordiosa consideració, al capdavant indefugible. La meua resposta és tota una altra. Per a mi, la Renaixença al País Valencià fou, en l'origen, espontània, fruit del Romanticisme que ben precoçment quallà a València. És fora de dubtes la «genuïtat» del poema de Peyrolon, de 1830, i del de Vicent Salvà, de 1831, com també l'activitat renaixencista de

Bonilla, que amb la fundació de «El Mole» dota el ressorgiment valencià d'una revista escrita íntegrament en català quatre anys abans que eixís a Catalunya la primera, «Lo Verdader Català», l'any 1843. I els quatre poemes de Villarroya? Doncs, per què no? L'única possible influència seria d'Aribau, ben difícilment de Rubió i Ors puix que hauria d'haver estat una influència cronològicament sobtada, car ja el gener de 1840 es publica el primer poema de Villarroya, abans d'eixir, doncs, recollits en llibre els poemes del «Gayter del Llobregat». És clar, queda la possibilitat que hagués llegit els poemes durant la seua aparició al «Diario de Barcelona», just uns mesos enrere, però encara hi ha més, no es veu cap relació, cap possible influència entre l'obra d'ambdós poetes.

I la hipotètica influència d'Aribau? Aquesta es redueix a qualificar de «dolça» la llengua. No hi ha en tots els quatre poemes cap relació evident més amb el famós poema d'Aribau. Sense cap prova més concloent cal deixar sempre un marge de dubte.

Després entrem ja en la nòmina progressivament engrossida de la dècada dels quaranta i dels cinquanta, que si volem veure'ls influenciats per Aribau o per Rubió, els hi veurem, però si ens hi acostem desintoxicats de la crítica tradicional, ja no resultarà tan clar ni de bon tros.

Tot aquest corrent, ja ho sabem, per a Llorente havia estat poc més que una mera anècdota en la Renaixença, mentre que la meua opinió, ben al contrari, és que aquests autors havien encetat un procés de ressorgiment autònom el guiatge del qual agafaria a finals dels anys cinquanta Teodor Llorente, que certament li transferí un tarannà ben característic. Un Llorente que podia tenir gran interès a destacar el seu paper hegemònic —aleshores, quan escriu la carta a Rubió— i a rebaixar l'esforç del predecessors.

Potser encara algú em podria argumentar que alguns d'aquests poemes anteriors al 1859 són «romàntics», però no «renaixencistes», en el sentit que cal considerar només renaixencista la producció romàntica enyoradissa, imitant a Catalunya i hereua de la influència escocesa, germànica i italiana. És a dir, que per a ser plenament renaixencista sembla que cal recrear-se en el passat i projectar aquest passat cap al futur, en la línia seguida per Rubió: «desvetllar la muda lira dels antics poetes per *ensalçar* una a una ses passades glòries». ⁽²⁰⁾ Tanmateix, fins i tot acceptant aquesta premissa, hom pot aduir que el poema de Peyrolon, i de 1830!, hi encaixaria perfectament, amb el record de dos dels tòpics més rebregats, Ausiàs March i Jaume I, i la «projecció al futur», al present del poeta; així com també hi encaixaria el de Vicent Salvà, de 1831; i el «Cant», de 1855, de Joan Antoni Almela; i la «Plegària», de 1855, de Pasqual Pérez; i «A S.M. la Reina Isabel II» i els cinc poemes citats apareguts a «El Pensamiento de Valencia» de 1858 obra d'Altet i Ruete. De totes maneres jo, personalment, com apuntava en el meu llibre adés esmen-

(20) Oriol PI DE CABANYES, *La Renaixença*, Dopesa, Barcelona, 1979, p. 35.

(21) La data de 1859, any de la celebració del primer certamen poètic, i del primer èxit literari de Llorente, és convincent i indiscutida, però la data final ja es presta a moltes més possibilitats, car no n'hi ha una de tan evident. Així hom pot aduir l'any 1893, en què mor Constantí Llombart. O el 1902, en què el Vice-president de Lo Rat-Penat pronuncia, en aquesta mateixa entitat, el discurs, publicat l'any 1910 amb el títol *De regionalisme i Valentincultura*, en què trenca per fi amb la defensa de l'«apoliticisme», que havia prevalgut a l'esmentada societat. O el 1904, data clau, ja que hom funda l'entitat política València Nova, presidida el 1906 pel mateix Faustí Barberà, i que convocarà l'Assemblea Regionalista de 1907, en un intent de trasplantar al País Valencià l'experiència política de la Solidaritat Catalana. O l'any 1909, perquè és l'any de l'Exposició Regional, amb motiu de la qual es va coronar Teodor Llorente com a poeta oficial de València, cerimònia que serví alhora per a donar a conèixer públicament el nou grup de joves solidaristes, que en el camí de tornada a casa de Llorente el victorejaven als crits de «Visca Llorente!», «Visca la llengua valenciana!», «Visca València lliure!», que foren retrucats pels integrants de la comitiva oficial al crit de «¡Viva València española!» (cf. M. SANCHIS GUARNER: *Renaixença al País Valencià...*, p. 77). O encara l'any 1911, el qual amb la mort de Llorente podria indicar també la fi del moviment que ell havia comandat.

Com veiem, totes les dates fins ara proposades es basen en motius bàsicament extraliteraris. D'arguments literaris en sentit estricte, a mi n'hi ha un

tat, crec que és més just de considerar renaixencista, des del punt de vista literari, la intenció de recuperar a nivell culte el català i d'usar-lo en obres de pretensions estètiques, motivada per la influència del Romanticisme que, bé liberal, bé conservador, va provocar un esclat reivindicatiu a totes les nacions oprimides d'Europa. I en aquest sentit, per què no considerar renaixencista de primera fila el poema citat de Bonilla?

En resum, reafirme la meua creença en un moviment nascut autònom, amb una etapa inicial de 1830 a 1859, l'any de la incorporació i immediat cabdillatge de Teodor Llorente, que enceta una nova etapa: l'etapa de la maduresa. Un Llorente que amb les seues afirmacions ha originat tot un corrent d'opinió partidari de rebaixar la importància dels precedents i en conseqüència augmentar-li-la a ell mateix i el seu grup. Però, com crec haver reeixit a demostrar, o bé Llorente ignorava massa coses dels seus predecessors o bé callava per engrandir la seua figura. Dit així ja sé que pot sonar una mica dur, brusc. Al capdavant segurament ens acostaríem més a la veritat si ho deixàvem en un punt d'equilibri entre una certa desconexió de les tasques anteriors i un —crec— innegable afany de protagonisme que el portava a acreïxer la seua singularitat i partida gairebé de zero. Ara bé, nosaltres des de la perspectiva dels nostres dies estem en l'obligació d'esbrinar els fets i d'adjudicar-li a cadascú només el paper històric que es mereix.

2. LA LLUITA PER LA NORMALITZACIÓ DEL RESSORGIMENT

Si l'etapa inicial de la Renaixença al País Valencià, de 1830 a 1859, és un període amb alguns punts molt controvertibles per alguns autors —entre els quals cal destacar la discutida inclusió a la mateixa Renaixença—, al contrari, l'etapa següent o de plenitud, de 1859 a 1909,⁽²¹⁾ és unànimement admesa i posada sota el guiatge del seu líder també indiscutit Teodor Llorente.

De totes maneres es veuen dues etapes ben definides al llarg d'aquest estimat període de plenitud: un primer, de 1859 a 1874, marcat per la presència gairebé exclusiva de Llorente i el seu grup conservador; i un segon de 1874 a 1909, amb la incorporació de Constantí Llombart i el seu grup progressista, que rivalitzarà amb l'anterior per marcar les pautes a seguir pel moviment renaixencista, tot i que al capdavant serà sempre el grup comandat per Llorente l'hegemònic.⁽²²⁾

2.1. La presència hegemònica exclusiva de Llorente: 1859-1874

L'estada de 1858 a 1861 de Marià Aguiló a València com a cap de la Biblioteca de la Universitat de València va ser un dels factors més eficaços

per a acabar de convertir Llorente i Querol a la causa de la Renaixença, tal com el primer ens ho confessa en el paràgraf que escapçala el present estudi. Els coneixements de l'erudit estudiós mallorquí, junt als contactes que mantenia amb els nuclis renaixencistes de Mallorca i de Barcelona feien justament d'ell la persona proverbial que els joves poetes valencians necessitaven.

El fet és que, a partir de la celebració del certamen poètic que hom organitzà a instància del mateix Aguiló, que actuà de mantenidor, i del nucli d'escriptors aplegats al si de la societat «El Liceo» en commemoració del IV centenari de la mort d'Ausiàs March, la Reinaxença al País Valencià entra en una nova etapa hegemnitzada per un nou grup d'escriptors que s'incorporen al moviment renaixencista a partir de la dècada dels cinquanta i que reconeixen en Teodor Llorente, que justament guanyà un dels dos premis del certamen per a poesia en «llemosí» —l'altre el guanyà Víctor Balaguer—, el seu indiscutible *chef de file*. Estem parlant, a banda el mateix Teodor Llorente (1836-1911), de Vicent W. Querol (1837-1889),⁽²³⁾ Jacint Labaila (1833-1895), Rafael Ferrer i Bigné (1836-1892) i Fèlix Pizcueta (1837-1890).

Com veiem, no són tants els qui comencen a publicar en català durant aquesta període —ni tampoc tan abundant la seua producció— com per a pretendre fer-nos oblidar l'aportació anterior dels poetes estudiats en l'altra etapa. No era, cal tornar a repetir-ho, una aparició del buit sinó en gran mida un canvi en la direcció i configuració del moviment. En efecte a un moviment més dispers o si volem, més pluridireccional, sense una figura hegemònica clara, el substitueix aquesta etapa, en què la Renaixença adopta una línia d'actuació ben definida i controlada pel seu líder —ara sí que l'hi ha— Llorente i el seu grup d'addictes.

Per a assolir d'encarrilar-la a la seua manera el grup llorentí comptava amb tots els elements al seu favor, amb tot el poder de la classe dirigent: com ja ha assenyalat Sanchis Guarner,⁽²⁴⁾ tots ells foren advocats, terratinents i moderats en política, amb l'única excepció del metge Fèlix Pizcueta, que era progressista. No val la pena d'oblidar que Llorente va ser el director del diari «La Opinión» (1861-1866) i director i propietari de «Las Provincias» (des de 1866), plataformes difusores al servei de la seua ideologia. Eines que mai no tindran el grup progressista encapçalat per Llombart. No obstant això, tot aquest poder no va ser en la pràctica usat per a res que no fos la desvirtuació de la mateixa Renaixença: el grup llorentí li marcà unes pautes que l'havien de conduir irremeiablement, com anirem comprovant, a l'anihilació. Tot açò sense que els escriptors anteriors —J. M.ª Bonilla, P. Pérez, V. Boix, J. A. Almela, Benet Altet, ...—, que continuaran treballant coetàniament al grup llorentí puguem, els uns, o vulguem, els altres, presentar una alternativa al cada dia més poderós i enlairat Llorente.

Tampoc els escriptors de l'abundant premsa política i satírica ni els saine-

que em sembla especialment significatiu: la conferència *Moment actual de la poesia valenciana*, de Daniel Martínez Ferrando, pronunciada —i el mateix any publicada a l'opuscle titulat *Renaixement*— a Lo Rat-Penat el 9 de març de 1909, on l'autor, un dels joves integrants de Joventut Valencianista, propugna unes noves orientacions a la praxi literària valenciana: el Modernisme. En resum jo, personalment, m'incline més per agafar aquest any 1909, marcat tant per motius polítics com literaris, com a fi simbòlica de la Renaixença i inici d'un nou període.

(22) L'enfocament meu d'aquest període, que jo anomeno de plenitud, manté una certa semblança amb el criteri de Sanchis Guarner al seu llibre ja citat, *Renaixença al País Valencià* (pp. 31-68) únic intent fins ara de fornir un esquema d'anàlisi global de tot el moviment renaixencista. Però en realitat només es tracta d'una semblança inicial, la separació de dos moments successius diferenciats: 1859-1878 i 1878-1907, per a Sanchis i els ja apuntats 1859-1874 i 1874-1909, per a mi. A continuació les divergències es fan paleses. En resum, Sanchis hi aplica el sistema generacional, amb un resultat, al meu parer, força discutible, mentre jo he defugit aquest encarcament. També Eduard J. VERGER segueix a la seua recent *Antologia dels poetes valencians. II. El segle XIX* (Institució «Alfons el Magnànim», Biblioteca d'Autors Valencians, 10, València, 1984) un esquema molt semblant, basat en la proposta de Sanchis citada, al qual també trobe els mateixos perills del model inicial, l'encarcament de les divisions periòdiques per raó

de naixença dels autors, quan en realitat la diversa incorporació cronològica de molts d'ells al moviment renaixencista trenca aquests compartiments cronològics. D'altra banda, Eduard J. Verger enceta una revisió de la praxi literària valenciana del darrer quart de segle d'un interès extraordinari com més avall tindrem ocasió de comprovar. (23) Tot i haver-hi una tradicional discrepància sobre l'any del seu naixement, jo em decante per la proposta i els arguments del seu biògraf Lluís Guarner (cf. el seu llibre *Poesía y verdad de Vicente W. Querol*, ja citat, pp. 15-16). (24) Cf. M. SANCHIS GUARNER, *El sector progressista...*, p. 49.

(25) Per a conèixer l'origen i desenvolupament del sàinet valencià és imprescindible la consulta del llibre de Manuel SANCHIS GUARNER, en que jo m'he basat: *Els inicis del teatre valencià modern. 1845-1874*, Institut de Filologia Valenciana, Col. Monografies i assaigs, 5, València, 1980. (26) A l'altre treball meu publicat en aquesta mateixa revista, *Llorente, «La Opinión» i la Renaixença*, el lector pot trobar un estudi d'aquests primers anys de l'etapa de maduresa de la Renaixença al País Valencià i el seguiment cronològic de les declaracions d'apoliticisme de Llorente i el seu grup.

tistes, que durant aquest període consolidaran ja tant l'estructura d'aquest tipus d'obra teatral com l'extensió arreu del País, no significaren —ni se'ls passà pel cap!— una possible alternativa al grup cultista llorentí: Francesc Palanca i Roca, Joaquim Balader, Antoni Roig Civera, l'alacantí Francesc Tordera i Lledó, l'elxà Lluís Gonzaga Llorente i de las Casas, que estrena la primera obra en català l'any 1874, l'alcoià Juli Puig, els gandiençs Gaietà Salelles i Cardona i Josep Roman, els castellanencs Josep Merelo i Enric Pérez Ferrandis,... i, sobretot, el número u: Eduard Escalante i Mateu,⁽²⁵⁾ no plantejaren mai la seua obra en català com una peça més d'aquell moviment renaixencista proclamat per Llorente i els seus companys. Eren coses absolutament diferenciades i paral·leles. Els cultistes menyspreaven aquests, i aquests al seu torn ignoraven la tasca «llemosinista» dels altres. No, hem d'esperar l'arribada de Constantí Llombart i el seu grup progressista per a veure entrar, ara sí, en col·lisió dues concepcions enfrontades de la Reinaxença i del camí a seguir. Però bo serà que resumim breument ja quina era aquesta concepció que de la Renaixença tenien Llorente i el seu grup d'amics llemosinistes.

El tret bàsic de la Renaixença entesa pel grup llorentí era el pretès apoliticisme del moviment. I així, en conseqüència, Llorente, seguit pels seus companys —sobretot Ferrer i Bigné— es llança a una creuada infatigable contra els intents, que aleshores baixaven de Catalunya, d'obrir el ressorgiment literari també a l'àmbit polític. Per contra, els «llemosinistes» valencians clamaven astorats contra el més mínim intent de traure les activitats renaixencistes del sagrat clos literari. Entesa, és clar, l'obra literària rigorosament al marge de qualsevol temàtica reivindicativa o de protesta. Com a màxim s'acceptaven els plors d'enyor, però ni tan sols de ràbia, pels fets i les glòries passades. No cal ni recordar que quan Llorente o els altres companys cridaven per l'apoliticisme de la Renaixença, en realitat el que pretenien era de portar a terme la «seua» política de conservadors espanyolistes, i, doncs, contraris al més petit assaig de trencar el centralisme estatal, amb el qual estaven tan d'acord i, més encara, pel qual esmerçaven els seus esforços com a representants d'aquest sistema polític a la seua «província» de València.

Així, que ningú no crega que Llorente anà evolucionant i radicalitzant la seua postura ideològica a mesura que la Renaixença a Catalunya anava obrint-se a demandes extraliteràries. No, de cap de les maneres. Llorente i els seus, ja des de bon començament, des de la seua mateixa incorporació al ressorgiment, van declarar amb absoluta nitidesa la seua concepció d'un procés que mai no havia de desbordar els límits del *hobby*, del simple entreteniment ocasional.⁽²⁶⁾

És de 1865 la primera advertència seriosa que Llorente fa als seus «germans» catalans pels «estrany» projectes de reivindicació política de què alguns semblen donar proves:

«Pero ¿en esa restauración literaria va envuelta alguna aspiración política?... Creemos que el buen sentido práctico que caracteriza a los catalanes no se dejará seducir por las trasnochadas fantasías de algunos soñadores que pudieran hacer de la poesía “que guía a los pueblos en la vía del progreso” según Balaguer, un elemento de retroceso a situaciones gloriosas un día, pero imposibles hoy.»⁽²⁷⁾

Fins i tot durant aquest mateix any 1865 Teodor Llorente publica al *Calendari Català* el poema «Als poetes de Catalunya», en què repeteix, ara en vers, la mateixa reprensió als «germans» renaixencistes de Sènia amunt:

Mes no vullgau que tornen de nou los antics segles,
puix morts estan per sempre los Jaumes i Borrells;
en los seus fets gloriosos busquem lliçons i regles,
i en compte de plorar-los tornem-se dignes d'ells.

Dels venerats sepulcres no remogam les cendres;
deixem dins d'ells l'espasa, que el temps ja rovellà;
i oixcam, perquè tal volta més clars deixen entendre's
allí los sants oracles del dia de demà.

Lo ceptre i la diadema perdes, Barcelona;
mes no plores, ¡oh pàtria!, l'immerescut afront:
deixa que el riu dels segles s'emporte una corona
que estreta 'vui seria per a ton noble front.⁽²⁸⁾

Però, com ja he advertit, Llorente no parlava només per ell, ni tampoc no es trobava sol a l'hora de donar la batalla contra la necessitat de la «poli-tització» que els «germans catalans» anaven progressivament defensant. Justament l'any següent, el 1866, Rafael Ferrer i Bigné ataca la postura del progressista Víctor Balaguer:

«La musa catalana lanza su grito de exclusivismo local por medio del intencionado canto de Víctor Balaguer en que exclama con rencoroso acento:

Ai Castella, castellana,
no t'hagués conegut mai.»⁽²⁹⁾

Víctor Balaguer, per la seua banda, tampoc no va deixar de contestar els atacs rebuts des de València, que, tot siga dit, no van tenir cap influència

(27) *Literatura catalana*, dins «La Opinió», núm. 1.722, 20-IV-1865. Josep Mª MIQUEL I VERGÉS ja comenta aquest article a la seua obra *La premsa catalana del Vuitcents. Primera part (1801-1874)*, Barcelona, 1937, I, pp. 137-138; i així també Alfons CUCÓ comenta un fragment d'aquest article —tret del llibre de V. BALAGUER *Esperansas y Recorts*, Barcelona, 1866, p. 56 —al seu *Valencianisme polític. 1874-1936*, Col. Garbí, 2, València 1971, p. 10.

(28) Seguesc l'edició de l'obra poètica de Llorente a càrrec de Lluís GUARNER, ja citada a la nota 19, p. 303.

(29) Article que va aparèixer a la revista valenciana «El Museo Literario», d'on la cita Víctor BALAGUER, *op. cit.*, p. 64, d'on al seu torn l'extrau Alfons CUCÓ, *op. cit.*, p. 12. Rosa MONLLEÓ PERIS al seu treball inèdit —que presentà al *Col·loqui Internacional sobre la Renaixença*, les *Actes* del qual es troben en procés d'edició—, *El sector moderat de la Renaixença Valenciana. Anàlisi de la seua positura ideològica a propòsit d'un debat suscitat al setembre de 1868*, també l'esmenta però citant com a font «Las Provincias», 8-III-1866.

sobre el procés de reivindicació nacional que iniciaven els renaixencistes a Catalunya. La resposta de Balaguer a l'article i al poema llorentins no pot ser més clarivalent:

«Si hi ha alguna aspiració política en ells [els poetes catalans], com tem lo señor Llorente, mentras sia aspiració de progrés, noble, entusiasta, generosa, gloriosa, patriòtica, fraternal, bona ha d'ésser per forsa. No condemni sa tendència ni la moteixe de política ab desdenyosa frase. Polítich és també, al cap y al fi, lo mateix señor Llorente.»⁽³⁰⁾

Des del primer moment quedaven, doncs, al descobert les discrepàncies ideològiques irreductibles entre els renaixencistes del Nord i del Sud del riu Sénia, les quals amb el transcurs del temps no faran sinó augmentar. Així, quan l'any 1868 Víctor Balaguer organitza l'aplec de Montserrat aprofitant l'avinentsa dels Jocs Florals, dels quals ell era president, els valencians, que hi aportaren una nombrosa ambaixada (T. Llorente, V. W. Querol, R. Ferrer i Bigué, J. M.ª Torres Belda i J. Labaila, que era precisament el mantenidor del certamen poètic), acudiren amb unes ja públiques discrepàncies amb els «germans catalans» en els objectius del ressorgiment. D'aleshores ençà cada vegada sera tant més forta la sintonia amb el *Felibrige* occità com aniran afeblint-se les relacions amb Catalunya.

En resum, el grup dirigent de la Renaixença valenciana tenia ja des de bon començament forjada la seua ideologia «apolítica», semblant a la doctrina del *Felibrige* occità, com una vegada més, el mateix 1868, Llorente s'encarrega de demostrar en la intervenció a la polèmica que entretingué el mes de setembre la premsa de Madrid, Barcelona i València.⁽³¹⁾ En el pròxim apartat ja veurem com durant la Restauració el grup conservador llorentí no farà sinó tornar a insistir-hi davant l'exemple de Catalunya, d'una banda, i els intents del sector progressista valencià, d'altra.

No cal pegar-li més voltes. El grup llorentí, com a representant de la classe dirigent valenciana, agrícola i mercantil, havia de defensar els seus interessos econòmics, que xocaven tant amb els de la burgesia industrial catalana —o basca— com sintonitzaven en general, amb els interessos del govern de Madrid, al qual només li demanaven una major atenció i sensibilitat pels interessos del camp valencià. Abreujant al màxim: hi havia en joc el proteccionisme aranzelari, que pretenia imposar la burgesia catalana, o el lliurecanvisme que imposava el govern de Madrid, al qual s'adheria la classe dirigent valenciana en defensa dels seus interessos (exportació de cítrics i vi), a excepció dels reduïts nuclis proteccionistes dels industrials d'Alcoi o els arrossers de Sueca. Com deia Joan Reglà, que ha formulat aquest plantejament, els renaixencistes valencians es debatien en la «contradicció entre la *història* —la qual l'agerma-

(30) V. BALAGUER, *op. cit.*, p. 62.

(31) Aquesta polèmica ha estat estudiada per ROSA MONLLEÓ PERIS, a *loc. cit.*

nava a Catalunya— i les seues estructures socio-econòmiques —que la hi oposaven».⁽³²⁾

Si per un costat la conseqüència d'aquesta postura significà l'afluïxament progressiu de les relacions amb el moviment renaixencista de Catalunya, per l'altre, a nivell, diguem-ne, intern, aquesta reducció a un *hobby* poètic havia d'implicar necessàriament el divorci gairebé absolut del poble valencià, que assistia amb repetida assiduitat a les representacions dels sainets, però ignorava els elitistes poemes «llemosinistes». La Renaixença en mans d'aquest grup llorentí era poc més que una tertúlia poètica de quatre amics, i per tant molt compacta, que controlaven els contactes amb Barcelona i Mallorca, però que no sabien o, millor, no volien arrossegat el poble a la seua tasca. És aquest estat de coses el que el grup progressista del període següent que apareix amb la Restauració intentarà d'endreçar.

2.2. L'aparició de Constantí Llombart i el seu grup progressista: 1874-1909

La tria de l'any 1874 com a fita inicial d'aquest segon període dins l'etapa de maduresa no obeeix sols a raons polítiques —de principi de la Restauració—, sinó més encara al fet de ser la data en què Llombart enceta la sèrie de fundacions bàsiques que donaran la cohesió —almenys una mínima cohesió— als renaixencistes valencians, de manera que possibilita una ampliació fora del nucli amical de Llorente, la discussió i elaboració d'un programa, una tàctica a seguir per a l'èxit del ressorgiment, i la incorporació de les diverses classes —no sols la dirigent— a la causa.

En efecte l'any 1874 Constantí Llombart trau al carrer la revista «Lo Rat-Penat: Calendari llemosí corresponent al present any 1875», dirigida per ell i costejada per ell mateix amb l'ajut d'alguns amics. Ja la portada ens adverteix d'un anhel ben positiu i renovador en el panorama valencià: la revista era elaborada amb les col·laboracions dels escriptors del País Valencià, Catalunya i les Illes. Posar en pràctica des de València una revista amb concepció cultural de Països Catalans era ja un bon símptoma que la situació començava a canviar. La revista, de periodicitat anual, era sens dubte filla de l'experiència anterior del «Calendari Català», de Francesc Pelagi Briz. Com ha destacat Ricard Blasco,⁽³³⁾ aquesta revista, bé que de periodicitat sols anual, tenia la importància de ser la primera revista valenciana cultural escrita en català —molt diferent de les anteriors i coetànies revistes satíriques i polítiques— i, més important encara, actuà de primer nucli catalitzador dels renaixencistes valencians. Al llarg dels deu anys que sembla durar la publicació⁽³⁴⁾ Llombart hi anà aglutinant els integrants del grup progressista, com la seua mà dreta Josep M.ª Puig Torralva, que l'ajudarà en aquesta feixuga tasca edito-

(32) Joan REGLÀ, *Aproximació a la Història del País Valencià*, 1.ª ed. València, 1968; cite per la 2.ª ed., Col. tres i quatre, sèrie «la unitat», 11, València, 1973, p. 191.

(33) Ricard BLASCO, *Lo Rat-Penat: Periòdic literari quinzenal (1884-1885)*, «Estudis Romànics», vol. XVI, Barcelona, 1971-1975, p. 186.

(34) Cf. Ricard BLASCO, *loc. cit.*, p. 187.

rial (substituí el seu mestre en la direcció de 1880 a 1883, a partir del qual figuren tots dos com a codirectors).

Aquest grup progressista dirigit per Llombart aniria integrant a partir dels anys setanta els elements més actius en la fundació de les plataformes més sòlides de la Renaixença. És el cas de Josep Bodria i Roig (1842-1912), Josep F. Sanmartín i Aguirre (1848-1901), Antoni Palanca i Hueso (1848-1905), Víctor Iranzo i Simon (1850-1890), Lluís Cebrian Mezquita (1851-1934), Ricard Cester (1855-?), Josep M.ª Puig i Torralva (1859-1911) i els joves poetes «laboralistes» —en qualificació de Sanchis—,⁽³⁵⁾ participants de les vetlades literàries de les Escoles d'Artesans, Francesc Barber i Bas (1864-1897) i Ramon Andrés Cabrelles (1869-1957).⁽³⁶⁾ Tots ells, com també ha destacat Sanchis Guarner,⁽³⁷⁾ a diferència del grup conservador llorentí, es caracteritzen per la humil extracció social, l'autodidactisme —a excepció de Cebrian Mezquita, que estudia la carrera de Medicina— i el republicanisme. I encara comptaven amb un tret clarament diferenciador del grup llorentí: l'ús viu, familiar del valencià, que era per a ells la llengua normal de relació (llevat, en tot cas, d'Iranzo i Simon, aragonès integrat a València) i, com a conseqüència, el contacte més estret amb el poble⁽³⁸⁾ i amb el món dels sainets i de les revistes satíriques i polítiques, a ells adreçades. Al contrari que el grup conservador, en què molts d'ells, si no tots, vivien ja en un ambient familiar i de relacions castellanitzat. Per als primers el català era la llengua viva que usaven normalment, per als segons, era només una llengua literària que, en alguns casos, havien d'aprendre.

La segona fundació de Llombart i el seu grup progressista resultarà encara més transcendent per a la Renaixença. Amb motiu d'una reunió literària al «Ateneo Casino Obrero», Constantí Llombart, Josep d'Orga i alguns dels companys d'aquest grup progressista proposaren als assistents de constituir una societat pròpia que els servís d'aglutinant i els facilitàs les tasques prorenaixencistes. Vicent Boix, una de les figures clau de l'etapa inicial, liberal —però molt respectat per la classe dirigent pel seu prestigi intel·lectual (era catedràtic d'Història de la Universitat i cronista de València)— i una mica marginat del primer pla quan Llorente i el grup conservador imposen el seu model de Renaixença, s'incorpora al grup i els ajuda a aconseguir un local cedit per la Universitat, on es reüniren sota la seua presidència. Al cap d'un mes de reunions, i una vegada redactat i aprovat el reglament de constitució, se celebra amb tota grandiloqüència l'acte fundacional el 31 de juliol de 1878.

Aquest acte fundacional, però, resultà una diàfana pedra de toc de la perenne topada entre els dos grups i les respectives concepcions del moviment. Hi llegiren poemes els membres d'un i altre grup, però mentre els «llorentins» declamaren uns versos en la buida i asèptica retòrica usual, els «llombartians» posaren de manifest una nova concepció renaixencista molt més «engagé»,

(35) Cf. M. SANCHIS GUARNER, *El sector progressista...*, pp. 75-77.

(36) Tots dos eren deixebles de Constantí Llombart. Ramon Andrés Cabrelles fins i tot l'ajudà amb l'edició i ampliació del diccionari d'Escrig. Francesc Barber i Bas li dedicà un poema titulat precisament «A mon volgut mestre y entusiasta valencianiste, En Constantí Llombart» (publicat a «Lo Rat-Penat: Periòdich lliiterari quincenal», núm. 6, València, 15-III-1885, p. 46). Sanchis, d'altra banda, s'equivoquè en considerar-los poetes aliens a Lo Rat-Penat, car tots dos participaren als certàmens de la societat en busca de l'ansiejada «Flor natural», que per cert obtingueren el 1894 i el 1891, respectivament.

(37) Cf. M. SANCHIS GUARNER, *El sector progressista...*, p. 55.

(38) L'ús que faig de conceptes com «classes populars» o «poble» vénen obligats per l'especial composició de la societat valenciana de l'època, que comptava aleshores amb una «difusa estructuració del proletariat i semi-proletariat valencià», en paraules d'Alfons Cucó. Cf. A. Cucó, *op. cit.*, p. 27.

tant, que després de la lectura de versos com aquests del poema «Desperta, València hermosa!», de Ricard Cester

A los cops del desdeny, de vats y d'hèroes
En l'oblit va infonsarse sa host gloriosa;
Com en un terra-trèmol l'illa hermosa
S'enfons [sic] y'l mar en llurs abims la engul.
Mes a impuls d'aquell foch que ardix encara
En llurs entranyes de rocam lluytant-ne
Y ab flams y trems la terra'l fi aixecant-ne,
L'illa altra volta de les ones surt.

Aixís, companys, mal que a Castella hi pese,
En lo poèlich realme de Valencia,
Si bé sots mar de glasa indiferència
;Encara d'amor patri ardix le [sic] foch!
;Catalans! ;Mallorquins!, ;siau per nosaltres
Germans, sempre germans fins da ab [sic] la tomba,
Y aquí hont lo terra-trèmol ja retomba,
Aviats [sic] voreu surtirne l'illa d'Oc!⁽³⁹⁾

el president el primer president— Fèlix Pizcueta, l'únic membre progressista del primer període de maduresa, es va creure en la necessitat de desautoritzar aquest vague missatge nacionalista per tal de tranquil·litzar els ànims de tot aquell públic burgès —l'únic que assistí en aquell sumptuós pavelló municipal—, que després dels aldarulls recents iniciats el 1868 veia amb tremolor un reconegut maçó i republicà, Constantí Llobart, al front d'una institució on els seus deixebles i companys s'atrevien a afirmar públicament la necessitat d'un retorn a una inextricable lluita contra Castella en defensa d'una preocupant «illa d'Oc». No, no s'esperaven aquells ensurts per part del senyor Llorente i de les seues dèries llemosinistes. I Fèlix Pizcueta, l'home que podia haver servit de pont entre tots dos sectors de la Renaixença, demostrà ací que en última instància el guanyava la precaució i en la pràctica, doncs, seguia la línia del grup llorentí:

«Vulch previndrer als esperits recelosos respecte a les nostres mires e intencions; vulch no deixar ducte ningú respecte als propòsits que nos animen.

Tal vegada crega algú que la creació d'esta Societat obediexca quant manco a alguna mira de exclusivisme provincial y quant més a alguna idea separatista; y yo que dech concentrar en lo meu pit los sentiments de mes dignes companys, tinch que declarar así, que ans que tot som

(39) *Sesió inaugural de Lo Rat Penat. Discursos y Poesies que se lligueren y pronunciaren en aquell acte*, València, 1878, p. 61.

(40) *Ibidem*, pp. 85-86.

(40 bis) Una vegada compost aquest treball, ha eixit publicat a la *Miscel·lània Joan Gili* (Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, pp. 227-8) el llarg article de Vicent ESCRIVÀ titulat *Vicent Boix i Ricart (1813-1880): les bases del floklorisme renaixentista valencià*, que pel seu interès mereix un comentari necessari ni que siga amb la brevetat i la urgència presents. En síntesi, Escrivà proposa com a conclusions les dues següents: Boix és en el fons un espanyolista que, com a molt, proclama una reivindicació provincialista, i, per tant, difícilment se'l pot proposat, igual que jo faig, com a col·laborador en sintonia ideològica i renaixentista amb el nucli de joves progressistes comandats per Constantí Llobart; i, més encara, és ell, Boix, com a catedràtic d'Història de la Universitat de València, per on passà la plana major dels membres de la Renaixença Valenciana, l'ideòleg original de l'espanyolisme i manca de conseqüència nacionalista-catalanista del resorgiment valencià.

En la meua opinió, però, ara com ara, després de llegit l'article d'Escrivà, no trobe cap raó que invalide la meua proposta de connexió, en la dècada dels setanta, entre els supervivents del nucli romàntic liberal (J. M.ª Bonilla i V. Boix mateix) i el nucli progressista de C. Llobart. Els arguments de l'espanyolisme i manca de conseqüència nacionalista de Boix, per desgràcia, no en són cap impediment, car el seu espanyolisme i el seu provincialisme són exactament si fa no fa els mateixos que hom pot descobrir en C. Llobart, per posar un exemple dels tradicionalment venerats. Crec que V. Escrivà parteix d'un

fills y amants de la noble terra espanyola; que no resucitem glòries del antich Realme valencià, mes que per tenir lo goig de que no s'obliden y se perguen com la sehua llengua en la oscuritat del temps.»⁽⁴⁰⁾

Però ni aquestes declaracions de Pizcueta bastaren per a traure els recels del grup conservador. Llorente i els seus correligionaris en una mena de delicat colp d'estat s'havien fet amb el poder en un any. En celebrar-se els Jocs Florals, el 24 de juliol de 1879, Llorente és el primer guanyador de la Flor natural i és elegit president de la societat per a l'any 1879-1880, Vicent Boix, apartat dràsticament i elegant amb el títol de president honorari;^(40 bis) l'altre renaixentista «històric» viu —Pasqual Pérez i Rodríguez havia mort l'any 1868— Josep M.ª Bonilla, que apareixia junt a Boix dins el grup de mantenidors dels primers Jocs Florals (1879) —en un reconeixement públic dels mèrits de tots dos, malgrat l'«oblit» —de Llorente— era declarat soci honorari; i Constantí Llobart i Josep d'Orga, acontentats amb el reconeixement de socis iniciadors vitalicis, amb veu i vot. Vist i no vist. Lo Rat-Penat havia fugit de les mans dels vertaders fundadors i havia caigut en les dels il·lustres patricis conservadors. La classe dirigent demostrava que tenia el poder i que no estava disposada a tolerar més aventures polítiques. El període revolucionari de 1868-1873 el tenien massa prop i no estalviarien esforços per a assegurar l'estabilitat del nou ordre imposat amb la Restauració, només quatre anys abans. La classe dirigent valenciana, que ja havia experimentat els avantatges que el sistema de la Restauració els oferia, tranquil·litat i facilitat de negocis, faria costat sempre al govern de Madrid i s'oposaria sense concessions a qualsevol intent distorsionador. Si calia fer versos, doncs bé, mentre fossen versos innocus, totalment inofensius, però no res més. Molt simptomàtic és que els Jocs Florals ja naixen bilingües, com donant a entendre a tothom que no tragués falses impressions: el castellà a València era indiscutit.

De totes maneres Lo Rat-Penat significà —per fi!— l'aparició d'un moviment organitzat amb un local i unes metes a guanyar, teòricament l'èxit de la Renaixença. Va ser, d'altra banda, un gran revulsiu per a la pausada vida cultural valenciana. Molts dels escriptors que fins aleshores havien mirat amb indiferència, si no amb manifest menyspreu, les activitats llemosinistes, a partir d'ara, bé perquè veien un moviment més organitzat, més «seriós», i amb un cert relleu públic, bé perquè en la provincialiana València els premis dels Jocs Florals no deixaven de ser un objectiu apetitós, s'incorporaran a les activitats renaixentistes. Cristòfor Pascual i Genís, amic i company generacional de Llorente, n'és un cas prototípic. O l'autor de sainets i de revistes satíriques Rafael M.ª Liern, que després d'uns anys d'atac a les actuacions renaixentistes de Lo Rat Penat es decidí a concursar en cerca, pel que sembla,⁽⁴¹⁾ de l'anelhada «Flor Natural».

Però no tot van ser conversions. Un bon sector de la intel·lectualitat valenciana, castellanitzada i castellanista, mantingué la seua oposició als intents de recuperació de la personalitat pròpia i de la llengua. A l'«Ateneo Científico, Literario y Artístico» s'enceta a final de 1881 una discussió promoguda per Francesc Vives Liern, soci des de la fundació de Lo Rat-Penat, amb el tema «Examen crítico de la oportunidad y conveniencia del cultivo de la lengua valenciana». Doncs bé, el senyor Vives Liern, ai las!, s'hi oposava «por considerarlo contrario a la tendencia unitaria de la cultura contemporánea».⁽⁴²⁾ Opinió avalada entusiàsticament per Miguel Velasco, President de l'«Ateneo» i cap de l'Arxiu de València. I ni aquesta societat ni el ratpenatista senyor Vives Liern no s'aconteraren amb un sol atac a les pretensions de la societat de la qual ell mateix era membre. L'any següent torna a esclatar la disputa sobre «si el renacimiento lemosín se opone al desarrollo natural y espontáneo de la literatura general española». I de nou el president, Miguel Velasco, i el secretari, Vives Liern, combaten amb energia el ressorgiment de la «literatura provincial».⁽⁴³⁾ No va ser aquest duet l'únic a atacar un moviment que per primera vegada donava símptomes d'organització i transcendència. Un tal Juan Janini Valero publica a l'«Almanaque de “Las Provincias”», que dirigia —per cert, no ho oblidem— Teodor Llorente, un llarg poema que conté fragments com els següents:

De la española lengua
 La majestad, la armónica dulzura,
 Trocar en nuestro siglo, ¡Oh triste mengua!
 ¡Por un idioma de la edad oscura!

 Y en pro de la unidad del patrio idioma
 Y contra esa exclusiva simpatía
 Que entre vosotros, mal velada, asoma,
 Vuestros héroes mismos protestaran
 Si de la tumba fría
 Hoy la noble cabeza levantarán!

 En nombre de la patria yo os conjuro:
 No golpeéis su combatido muro [...]
 No os expreséis de tan diversos modos,
 Dejad esa quimera,
 Y a España, nuestra madre, hermanos todos,
 Hablemos todos en igual manera.⁽⁴⁴⁾

Els atacs venien de totes bandes —i fins i tot, com hem vist, per increïble que sembla, des de dins del moviment—: els uns, perquè criticaven Lo Rat-Penat i la Renaixença per reaccionaris; els altres, perquè els titllaven d'atemp-

malentès: en la meua opinió, el que pot unir o separar els líders de la Renaixença valenciana no és, perquè no ho pot ser, l'espanyolisme-nacionalisme (català s'entèn), car espanyols es declaren Llorente i Llombart, per exemple, sinó la voluntat sincera de lluitar del ressorgiment valencià, tot i que siga dins la intocable unitat d'Espanya, per part de Llombart i el seu grup —encara necessitat d'estudis més pregonos que ens donarien segurament alguna sorpresa pel que fa a la reivindicació nacionalista (ara no espanyola) d'algun dels seus membres— amb el qual, per les dades hui a l'abast, em sembla indiscutible la col·laboració de Boix, que igualment hi mantenia una sintonia ideològicopolítica progressista en sentit ampli, car no compartia l'adscripció republicano-federalista.

Pel que fa a l'altra proposta de V. Escrivà, un Boix creador de la ideologia folklòrica o espanyolista de la Renaixença Valenciana, em sembla una hipòtesi de treball interessant amb una conclusió ara com ara massa agosarada, que no compartesc (com tampoc no compartesc la lectura del poema «Lo trovador del Túria»), i que jo també remet, en plena coincidència amb Escrivà, als resultats dels necessaris estudis monogràfics sobre Boix i els restants personatges centrals. De moment val la pena de recordar que si coneixem textos de Boix de declaració espanyolista, també tenim proves seues d'anticentralisme i valencianisme (ja destacats per M. SANCHIS GUARNER a *Renaixença al País Valencià*, pp. 24 i 41-42 i sobretot per E. ORTEGA a *Vicent Boix, Edicions «Alfons el Magnànim», «Descobrim el País Valencià», 25, València 1987, especial-*

ment a les pp. 85, 90 i 131-133), no sempre tan sensibler i buit, que, en el meu parer, mostra un tarannà ben diferent al del centralista, espanyolista i —cal dir-ho— enemic en última instància del ressorgiment Teodor Llorente. Un V. Boix al capdavant molt equiparable ideològicament al seu amic V. Balaguer, liberal, espanyolista i, vet ací, sincer i decisiu renaixencista.

(41) Cf. R. BLASCO: *Sobre Llorente, el llorentinisme i la seua projecció paracrònica*, «L'Espill», núm. 19, València, tardor 1983, p. 145, nota 21. El canvi de Liern de rabiós antirenaixencista a cobejós jocfloralista és un dels casos més simptomàtics i significatius del moment cultural valencià. Encara l'any 1885 afirmava:

«1.º Que no soy socio de *Lo Rat-Penat*.

2.º Que no he sentido aquella *impresión* [per l'«espíritu de valencianismo» del *Llibret de versos*, de Llorente].

3.º Que Llorente no necesita para merecer distinciones de esa clase escribir en lemosín. Sus obras castellanas le dan derecho a todo honor.

4.º Que lejos de producirme entusiasmo el *Llibret de versos* me produce pena.

Teodoro no se debe sólo a Valencia, se debe a España; y un tomo castellano del valor del *Llibret*, en vez de un busto, le valdría una estatua de cuerpo entero.

5.º Que pretender resucitar el lemosín es una *chifladura* igual a la que tendría cualquiera que tratara de hacer que la *Gaceta de Madrid* se escribiera al modo de «Las Partidas».

tar contra la sagrada unitat espanyola; i tots ells perquè en el fons els esglaiava una Renaixença en principi inofensiva i aleshores amenaçadora de trencar un *statu quo*, en què la classe dirigent i els espanyolistes-castellanistes, malgrat l'adscripció política de partit, coincidien.

Davant aquesta situació, el grup conservador llorentí, que s'havia fet amb la direcció de *Lo Rat-Penat*, trobà l'excusa moral que necessitava per paraitzar-ne les activitats, per neutralitzar al capdavant una eina fonamental en mans del grup progressista i gairebé nul·la en les seues. Ni durant la presidència de Llorente, ni de Labaila, ni de Ferrer i Bigné, ni de Vicent Pueyo i Ariño, ni de Ferran Reig i Garcia, la societat havia assolit d'engegar una dinàmica definida i influent al carrer. Ja en «*Lo Rat-Penat: calendari llemosí*» de 1880 Llombart exclamava alarmat:

«Y enguany ¡quin desengany!, dissipada sobitanament aquella flamarada d'animació [els primers Jocs Florals], aquell exés de vida, ja apenes si senyals de son ahir poderosa existència dóna la «Societat de amadors d les glòries de València y son antich Realme». ¿És que a les il·lustrades persones col·locades hui a l'enfront d'esta corporació, els bé [sic] a repèl consagrar-se a fer *en tot y per tot VALENCIANISME*, qu'és lo principal objecte qu'es proposa?».⁽⁴⁵⁾

Per això, a les eleccions a President de 1884 molt presumiblement el grup llombartià jugà fort a favor de Fèlix Pizcueta, progressista, però ben considerat per les classes dirigents, molt més pròxim a ells que no el grup conservador llorentí que havia copat fins ara la Presidència. I en efecte, la nova Junta de Govern, tot acceptant l'ofertament, concedí l'autorització per a transformar el «*Calendari*» en òrgan oficial de l'entitat. Naixia «*Lo Rat-Penat: Periòdic lliterari quincenal*», de curta però fecunda vida. Des del 15 de desembre de 1884 al 15 d'abril de 1885 pels números de la revista passaren les col·laboracions dels renaixencistes valencians, sobretot dels membres del grup progressista, al costat de les participacions dels companys de Catalunya o de les Illes, però no hi trobarem cap intervenció del nucli llorentí. Sembla, doncs, evident que es tractava d'una empresa de Llombart i el seu grup, animada pel progressista Fèlix Pizcueta, però desdenyada o, potser, combatuda en l'ombra per Llorente i els seus amics, que bé per creure que la direcció del moviment se'ls escapava, bé per simple rivalitat, és obvi que la deixaren de costat. I si amb la col·laboració del grup llorentí ja costava de tirar endavant econòmicament qualsevol empresa renaixencista, amb la inhibició o el boicot seu era del tot impossible de reeixir, com esdevingué a la revista que a la fi hagué de plegar vençuda per les dificultats econòmiques.⁽⁴⁶⁾ Un any després, el 1866, el grup conservador, recuperat de la sorpresa de les eleccions

anterior, tornava a guanyar la presidència de l'entitat, que mantindria en el seu poder.

Per fi, encara Llombart s'animà a fundar el 5 de novembre de 1888 la seua última eina renaixencista: la secció excursionista, dins *Lo Rat-Penat*, batejada amb el nom de L'Oronella. La intencionalitat sembla també diàfana. Al si de la societat funcionava des del naixement una secció excursionista presidida per Llorente, ara Llombart pretenia utilitzar els mateixos mitjans —una altra secció excursionista— per a assolir diferents fins: una major eficàcia conscienciadora de les excursions pel País.

La situació era, doncs, insostenible. Les discrepàncies entre els dos grups arribaren amb el pas dels anys a gairebé un enfrontament total en l'oposada concepció del moviment renaixencista. A un pas va estar Llombart de fundar una nova societat, titulada així mateix L'Oronella!⁽⁴⁷⁾

El resultat de la insuficient força del grup llombartià i de la labor paralizadora del grup llorentí fou una Renaixença neulida i ineficaç. Són moltes les proves que d'aquesta opinió tenien els mateixos contemporanis. Una de les més primerenques és immediata a la desaparició de la revista portaveu de *Lo Rat-Penat* i l'autor, M. Torres Orive, és ell també, com abans Vives i Liern, soci de l'entitat. Per tal de convèncer Rafael M.ª Liern que no ha d'enfadarse perquè l'incloguen erròniament entre els membres de la societat renaixencista, li dóna els arguments de tal mena:

«*Lo Rat-Penat*, amic Liern, no tendix com vosté supon a resusitar el llemosí; és una societat d'honestíssim recreo. *Són chent honrada, són chent tranquila*, qu' es dedica a fer versos en un llenguatge convencional, com podrien fer randa, o comèdies d'afisionats, o charaes representaes, o chuar a chocs de prendes, o al canonet o a la limón a la limón que se ha roto la fuente.

[...]

Conque crega a qui'l vol, no eu prenga tan fort y fiques en *Lo Rat Penat*. Yo estic segur que si algú li pregara, per no deixar-lo mal, es faria vosté sosio de la Orasió continua, o de la Congregació de Santa Rita, o de les Filles de Maria; pues fasas conte qu'és lo mateix.»⁽⁴⁸⁾

El text, malgrat ser escrit per a la publicació en una revista satírica, és tan diàfan que no necessita cap comentari. *Lo Rat-Penat*, el bastió de la Renaixença, havia esdevingut en mans del grup llorentí estrictament ineficaç. Un centre, com deia Azorín, de «bombos mutuos»⁽⁴⁹⁾ al servei de l'anelhada «Flor natural».

Ja coneixem la postura de Llorente i el seu nucli sobre el caràcter «apolí-

y 6.º Que el lemosín es bueno para el cultivo privado y como adorno de erudición.»

Publicat a la revista satírica «La Moma», núm. 10, 6-VI-1885.

(42) Cf. R. BLASCO, «*Lo Rat-Penat...*», p. 193.

(43) Cf. R. BLASCO, «*Lo Rat-Penat...*», p. 49.

(44) El poema, titulat «Voz de alerta. Meditación en los Juegos Florales de Valencia, acerca del intentado renacimiento de los antiguos dialectos de España», aparegué a «Almanaque para el año 1883» de «Las Provincias», pp. 350-354.

(45) «*Lo Rat-Penat: Calendari llemosí corresponent al present any 1880*», València, pp. 11-12.

(46) Cf. R. BLASCO, «*Lo Rat-Penat...*», pp. 23-24. Hi estudia el context i les causes de la desaparició.

(47) *Ibidem*, pp. 208-210.

(48) Aquesta és la resposta a l'escrit anterior —citada a la nota 41— de Liern i també publicat al mateix número de la revista satírica «La Moma», núm. 10, 6-VI-1885. La referència a «són chent honrada, són chent tranquila», és una clara al·lusió al vers «som gent honrada, som gent tranquila» de la «Cançó dels excursionistes de *Lo Rat-Penat*», del mateix Llorente.

(49) AHRIMAN (José Martínez Ruiz), *Buscapies (sátiras y críticas)*, Madrid 1894, p. 70.

tic» que havia de mantenir el moviment, reduït només a l'àmbit literari, o potser encara millor al poètic. Però quina era la postura de Llombart i els seus companys? Ja hem vist també com eren partidaris de fer «valencianisme», però què significa, quin abast exacte tenia per a ells això del «valencianisme»? Em sembla que la millor manera de saber-ho és resseguir pas a pas les manifestacions de l'un i l'altre grup des de l'any 1874, en què les havíem deixat al punt anterior.

Ja al *Calendari català* de 1867 havia publicat Ferrer i Bigué «La crehuada dels poetes», rèplica als versos «engagés» de Víctor Balaguer, i on insistia en l'«apoliticisme» essencial de la Renaixença:

La *seua* pàtria és una altra

[...] Ma *pàtria* no vol guerra,
ma pàtria sols desitga la venturosa pau.

I recomana als poetes que deixen

[...] als polítichs les lluytes de la terra,
deixeu la tosca llança per lo laud suau.

car

u sols, de molts realmes, va fer la monarquia...
¡No feu troços hui el sceptre qu'os feu tots uns avans.⁽⁵⁰⁾

Opinió que tornarà a repetir uns anys després, el 1881, amb motiu del discurs d'inauguració del curs 1881-82 de Lo Rat-Penat, societat de la qual era president.⁽⁵¹⁾

Un any abans, el 1880, Jacint Labaila aprofitava també la tribuna de la presidència de l'entitat per desmarcar-se de la trajectòria seguida per la Renaixença a Catalunya i rectificar les afirmacions de Francisco M. Tubino, que l'havia inclòs en la línia polititzada⁽⁵²⁾ basant-se en el poema de 1866 dedicat a Francesc Pelagi Briz, del qual Tubino destaca entre altres els següents versos de Labaila, referits als poetes de Catalunya:

Mes si voleu, poetes, ma veu que tristá [sic] trova
Podreu als vostres cantichs, podreu sempre juntar;
Yo futjiré ab vosaltres vers *eixa pàtria nova*,
Que sempre nos recorda qu'ahir forem jagants.

(50) Cf. Francisco M. TUBINO, *Historia del Renacimiento Literario Contemporáneo en Cataluña, Baleares y Valencia*, Madrid, 1880, pp. 368-370.

(51) El discurs va ser editat amb el títol: *Discurs llegit per lo president al inaugurar els treballs del any 1881-82*, València, 1881.

(52) Francisco M. TUBINO, *op. cit.*, pp. 419-420.

Les paraules de Labaila el mateix any de la publicació del llibre de Tubino i 14 anys després⁽⁵³⁾ de l'aparició del poema en qüestió desdiuen sense ambigüitats l'opinió de Tubino:

«Juzgant uns versos qu'escriguí fa catorce anys, dedicats al poeta Pelay Briz, li criden l'atenció unes paraules que li fan creure que m'incline al separatisme: eixes paraules són los desitjos que manifestí de qu'arribara la *nova Roma* y la predicció de qu'arribaria. Mes la *nova Roma*, que llavors yo desitjaba, no vol dir, com ell creu, la resurrecció de una nacionalitat morta, que ni volia, ni vullch ni voldré may; vol rònegament dir qu'habia d'aplegar la jorn en què Barcelona fora la capital de lo Renaiximen [sic] llemosí, estant, com estava, tan alvanzà en lo camí de serho; y huprova [sic] el que eixe dia ya és arribat.»⁽⁵⁴⁾

L'any 1884, el mateix de la segona presidència de Fèlix Pizcueta a Lo Rat-Penat i de la publicació de la revista portaveu, dirigida per Llombart, ix al carrer el *Llibret de versos*, de Llorente, que aprofita l'oportunitat per encapçalar el poema «Als poetes de Catalunya», ja vist, amb unes breus línies on torna a repetir la seua postura «apolítica», oposada a la dels renaixencistes de Catalunya. Llorente no vacilà ni perdé cap moment per a reiterar el seu missatge. Encara l'any 1908, tres abans de morir, el ja ancià poeta insisteix a reblar el clau d'«apoliticisme» en aquella mena de síntesi impagable de la seua ideologia que és el discurs d'Elx, en el qual podem escoltar fragments com aquest:

«El glorioso reino fundado por nuestro invicto don Jaime el Conquistador, de imperecedera memoria [...] entró luego [...] a constituir la noble, la ilustre, la querida nación española, en la cual se halla tan firmemente arraigado, que a ningún valenciano se le ha ocurrido nunca la loca idea de separarse de ella. No aspiraba tampoco a recobrar instituciones de gobierno; cuya memoria conservamos con respeto y con amor, pero que no son propias ya de los tiempos presentes. El antiguo Reino de Valencia había pasado a la historia.»⁽⁵⁵⁾

Com ja sabem, no tots els renaixencistes valencians opinaven igual que l'il·lustre poeta i polític silvelista. En la sessió inaugural de presentació de Lo Rat-Penat, la nit del 31 de juliol de 1878, tant Llombart com els altres membres del seu nucli progressista no perderen l'oportunitat de proclamar la seua concepció «polítitzada» de la Reinaxença. Ja hem llegit els abrandats versos de Cester demanant l'esforç dels valencians al costat dels «germans»

(53) Aquest possible canvi de postura —malgrat les explicacions en sentit contrari del mateix Labaila— tal volta es dega, en opinió d'Alfons Cucó (*op. cit.*, p. 14), a la pressió de la classe dirigent valenciana arran de l'aparició del grup progressista de Llombart i la fundació de Lo Rat-Penat. En tot cas, si fos així, aquest raonament valdria només per a Labaila, ja que tant Llorente com Ferrer i Bigné des de l'inici de la seua aparició pública manifesten amb contundència la seua discrepància amb la «polítització» de la Renaixença a Catalunya (cf. el meu treball citat a la nota 26). El fet és que Labaila, en lloc de seguir les orientacions «polítitzadores» que li recomanava Víctor Balaguer al pròleg de *Flors de Túria* (1868), va anunciar públicament la seua adscripció a l'«apoliticisme» proposat per Llorente.

(54) *Discurs lletjat per lo president en la apertura de lo Curs Acadèmic de 1880 a 1881*, València, s. a., p. 10.

(55) «Discurso del Sr. Llorente en el banquete de Elche», dins «Las Provincias», núm. 15.402, 18-XI-1908.

(56) No és l'única vegada que Llobart defensa el naixement de la Renaixença valenciana a mitjan dècada dels anys setanta gràcies a les seues activitats. Així al primer número de la revista «Lo Rat-Penat: periòdich lliterari quincenal», a la p. 1, publica l'article «Propòsits y aspiracions», on reafirma: «Fa un ramat d'anys, al iniciar en València el renaixement lliterari llemosí, quan ja nostres germans de Catalunya habien donat un gran impuls a la gloriosa restauració de nostra olvidada llengua y lliteratura, volguérem respondrer, com era del cas, a aquell patriòtich moviment, que a la volta d'algun temps tan asahonats fruyts tenia que produhir; y proyectàrem la publicació d'un periòdich [...]. L'almanach llemosí Lo Rat-Penat, en lo qual anyalment apareixen estimables treballs, en vers y prosa, qu' han vingut senyalant lo curs de nostra propaganda, deguts a la ploma dels més aventajats poetes de Catalunya, de València i de les Illes Mallorques.»

Acceptava, doncs, per una banda, l'opinió de Llorente sobre l'anticipació i posterior mestratge de la Renaixença de Catalunya; però, per l'altra, llevava tot mèrit a l'activitat del grup llorentí del 1859 al 1874, car situava la naixença del moviment amb les seues activitats des del 1874. Al marge de l'interès que podia tenir Llobart de silenciar els mèrits del seu rival en la direcció de la Renaixença al País Valencià, també crec que cal veure en aquestes afirmacions una considerable dosi de veritat: com ja hem advertit, Llorente i els seus amics ben poca activitat pública havien mostrat quan Llobart s'atreixe a ignorar-los.

El bo i el cert és que Llorente

catalans i mallorquins per a ressuscitar «l'illa d'Oc», l'autogovern. També Llobart en el discurs que pronuncià en tal cerimònia encoratja els valencians a seguir les passes dels «germans de Catalunya»:

«¡Ya, per fi, València, la gentil ciutat de l'amor y la poesia, la perla del Túria, sembla correspondre al crit patriòtich de renaixement donat fa temps per nostres germans de Catalunya!⁽⁵⁶⁾ ¡Ya al cap aplegà l'hora!»⁵⁷

Josep Sanmartín i Aguirre hi insistia en el missatge de Llobart:

Pàtria, Fides y Amor
 És la divisa santa
 D'eixe penó qu'empunyen
 Els catalans cantors;
 Seguim tots eixe làbaro
 Ab fe y valenta planta,
 Qu'ell a una *nova Roma*
 Nos ha de dur un jorn.

i proclamava una mena de difusa croada per la recuperació de la soberania:

No es estandart de guerra,
 De pau y d'armonia [sic],
 De progrés y de glòria
 Tan sols és estandart;
 Qu'avuy els pobles recobren
 Tots sa soberania,
 Y trenquen les cadenes
 Qu'els lliguen als tirans

Ham de deixar la nostra [llengua]
 Quant ella a *nova Roma*
 Un jorn nos ha de dur?⁽⁵⁸⁾

I Josep d'Orga recitava una apassionada defensa de la identitat nacional dels Països Catalans i de lluita per salvaguardar els seus drets:

De lo regne d'En Jaume som tres branques
 Catalans, Mallorquins e Valencians:
 No'en toques pas lo tronch, no'n pas arranques

Petita fulla o brot d'aquests germans,
No les avis costums y llenguaig tanques
Ab lo cercle y gramaire castellans;
Que si els Euzkars de tres ne forman una,
Ont és la *llengua d'Oc* no'n cap ninguna.⁽⁵⁹⁾

Ja coneixem, doncs, la posició del grup progressista: cal fer un moviment de reivindicació global de la personalitat valenciana i no limitar-lo a un esplai poètic ocasional, com pretenia el grup conservador. Però quines eren exactament les metes a guanyar? La major precisió del seu líder Llombart la publicà l'any següent, el 1879, quan apuntava la finalitat a perseguir: «fer en tot i per tot VALENCIANISME».⁽⁶⁰⁾ Però —insistim— què volia dir Llombart amb això de «valencianisme»? Malauradament encara a hores d'ara no ho sabem amb prou exactitud.

Llombart sense dubte ha estat l'home més controvertit de la Renaixença valenciana. Per a Fuster⁽⁶¹⁾ és el qui tenia una coneixença més clara de la problemàtica i de la tàctica a seguir. Sanchis Guarner⁽⁶²⁾ també el considera un dels renaixencistes més positius, bé que ja posa un cert èmfasi en la seua manca d'una sòlida formació cultural. Alfons Cucó fila més prim i, a més a més, demostra un gran encert en advertir que «les idees de Llombart sobre l'abast de la Renaixença no eren definitives ni concloents. Mai no es va pronunciar de manera rotunda sobre el seu objectiu polític-cultural».⁽⁶³⁾ Manuel Lloris és encara molt més dràstic: Llombart no sols no tenia cap projecte polític concret, sinó que ni tan sols el pretenia:

«És més versemblant la hipòtesi segons la qual Constantí Llombart, adonant-se'n perfectament de la dimensió política del renaixement català, se n'esglaià i se n'inhibí. Ell era un federalista, i tan moderat que una altra hipòtesi resulta plausible, que el seu federalisme funcionava més en el pla ideal que altra cosa, com en el cas del seu deixeble Blasco Ibáñez.»⁽⁶⁴⁾

Manuel Lloris, després de citar els versos de Llombart: «València sobre Espanya / y Espanya sobre el món!», conclou que en últim terme era un típic model del clàssic «xovinista» del seu poble. El Braulio de Larra, afegia.⁽⁶⁵⁾

El bo i el cert és que Llombart no ens ha deixat cap parlament o escrit que permeta desmuntar sense dificultats el dur judici de Lloris. Tanmateix pense que aquest ha exagerat un gra massa en atribuir-li aquesta mena de regionalisme sensibler i folklòric. El conjunt de l'obra de Llombart —no sols algunes manifestacions d'un «provincianisme» carrincló— avalen la conclusió

no callà davant les reivindicacions d'iniciador de Llombart i un nou element de discòrdia se sumava a l'enfrontament entre l'un i l'altre grup renaixencista.

(57) *Excel·lències de la llengua llemosina*, dins el llibre citat a la nota 39, València, 1878, p. 9.

(58) «¡Avant!...», dins aquest mateix llibre citat, p. 70. La «nova Roma» és una òbvia al·lusió.

(59) «Defensa de la noustra [sic] parla», *Ibidem*, p. 67.

(60) Vid. nota 45.

(61) J. FUSTER, *op. cit.*, p. 224.

(62) M. SANCHIS GUARNER, *Renaixença...*, pp. 47-48; *El sector progressista...*, pp. 53-60.

(63) A. CUCÓ, *op. cit.*, p. 20.

(64) Manuel LLORIS I VALDÉS, *Constantí Llombart*, Institució «Alfons el Magnànim», Col. Descubrim el País Valencià, 8, Diputació Provincial de València, València, 1982, pp. 44-45.

(65) «Era el clàssic "chauvinista" del seu poble, el Braulio de Larra. L'home conveçudíssim que no hi ha res al món com el lloc que el va veure nàixer, i si no hi ha res igual al món, molt menys n'hi ha en la nació on nasqué, encara que paradoxalment, aquesta nació és la més gran del món, entre altres raons perquè en ella hi ha el seu poble» (*op. cit.*, pp. 45-46).

que fou el pilar bàsic de la Renaixença valenciana amb una encertada planificació del conjunt de les necessitats imprescindibles: una societat agrupadora de tots els membres, una revista portaveu, un diccionari i una reedició dels clàssics. Tot açò, com ell deia, per a fer «Valencianisme», que no crec, doncs, que pugua ser titllat de folklòric o «xovinista». Val la pena de recordar ací que Llombart dedicà la seua obra *Los fills de la morta-viva* a Víctor Balaguer, en uns moments en què les discussions del grup llorentí amb aquest sobre el contingut de la Renaixença potser donaven a l'oferiment el caràcter d'una solidaritat ideològica, d'una identificació amb la defensa de la «politització» del moviment. I encara més, Ricard Blasco apunta que «sembla bastant clar que existia una relació directa entre el grup de Llombart i un sector del Cercle Català»,⁽⁶⁶⁾ contacte que, a falta d'un estudi més profund, almenys ens permet d'avaluar amb més exactitud i justícia l'actuació de Llombart i el grup progressista. Ara bé, que aquest «Valencianisme» mai no acabà de definir-lo? També em sembla oportú de tenir en compte les pressions del sector dretà, conservador. Recordem com obligaren Fèlix Pizcueta a donar unes apressades garanties d'apoliticisme la nit de la inauguració de Lo Rat-Penat el 1878. Van ser aquestes pressions de la classe dirigent les que van obligar persones com Pizcueta, o Cristòfol Pascual i Genís, els membres més progressistes del grup cultista, a dur una difícil política d'equilibri entre els dos grups renaixencistes. Pressions que portaren al capdavant a gairebé neutralitzar els membres del sector cultista més progressistes, com els dos citats i a impedir al grup populista-progressista de Llombart una formulació i execució coherent de la seua concepció de la Renaixença. Recordem com Llombart retreia a Llorente i els seus amics la paralització de Lo Rat-Penat en mans seues. Les diferències eren clares: els uns no volien anar més enllà d'uns ocasionals i inofensius certàmens poètics, els altres treballaven per assolir una recuperació i dignificació de la llengua i la literatura —una altra cosa són els mètodes, encertats o equivocats—. I una recuperació política, del govern? Davant aquest interrogant és quan Llombart i el seu grup es mostra més caut i amic de les metàfores: avant en busca de la «nova Roma», clamava Sanmartín i Aguirre. Quina era la «nova Roma» de moment s'ho callaren, però cap a finals de segle, quan l'enfrontament era ja insuportable i la decisió de fundar una nova societat anava acabant de quallar, alguns integrants del grup progressista s'atreveixen ja a proclamar públicament el seu compromís amb la recuperació de l'autogovern dels valencians. Josep M.ª Puig Torralva deia al poema «En lo monestir de la Murta», publicat el 1899 al seu llibre *Lliris y carts*:

Lo trobador que gemega
als peus de tes runes, Murta,
tota la sanch de ses venes

(66) Cf. R. BLASCO, «Lo Rat-Penat...», p. 230.

gustós donaria d'una,
pera voret y admirarte
restaurada esta centúria,
al ensemps qu' els furs gloriosos,
la independència perduda,
les llibertats sacresantes,
del'avior glòria fusa,
y el empori de la llengua
de la pàtria benvolguda.

La realitat és que el grup cultista-conservador ni feia ni deixava fer. Lo Rat-Penat en el seu poder esdevingué un centre innocu que més que potenciar el ressorgiment i guanyar-se adeptes, l'únic que aconseguia era de perdre'ls. Llombart sembla que arribà fins i tot a intentar de fundar a mitjan dècada dels vuitanta una nova societat, però progressista, que havia de rebre el mateix nom amb què el 1888 fundà una nova secció excursionista: L'Oronella.⁽⁶⁷⁾ I un escriptor i polític de la importància singular de Vicente Blasco Ibáñez, iniciat al moviment renaixencista per Constantí Llombart, soci de Lo Rat-Penat i escriptor d'algunes narracions en català, no tardà, arran de la mort del seu mestre Constantí Llombart, a enfrontar-se amb Llorente i el seu grup controlador de l'entitat i de les seues activitats, i a identificar Renaixença amb conservadorisme. En un lapse no gaire llarg Blasco Ibáñez passa de ratpenatista a antirenaixencista.

Però els esforços del grup llombartià acabaren donant els seus fruits. Després de l'ajut ideològic que els oferí Lluís Tramoyeres amb el seu treball *La lliteratura llemosima dins lo progrés provincial*, premiat als primers Jocs Florals (1879), on, bé que de manera confusa i àdhuc contradictòria, defensa la revitalització de la llengua i literatura «provincial», que en res no ataca la unitat espanyola, i després del discurs de 1902 de Faustí Barberà,⁽⁶⁸⁾ vicepresident de Lo Rat-Penat, amb la primera defensa contundent d'un valencianisme polític i fita inicial d'aquest, Josep M.ª Puig Torralva, Ramon Andrés Cabrelles, Lluís Cebrian Mezquita... membres del grup progressista dirigit per Llombart, en companyia d'altres joves valencianistes funden la societat València Nova, a la quan s'apunta dos anys després, i n'és elegit president, el mateix Faustí Barberà, metge prestigiós i respectat. Naixia, des del punt de vista polític, una nova etapa: la del valencianisme polític. Naixia sense el suport de la intel·lectualitat, era el sector populista de sempre, integrat per la petita burgesia i l'artesanat, als quals s'integraren alguns joves estudiants.⁽⁶⁹⁾

(67) *Ibidem*, pp. 208-209.

(68) Publicat l'any 1910 amb el títol *De regionalisme y Valentincultura. Discurs vell y comentaris nous*.

(69) Cf. A. Cucó, *op. cit.*, p. 45.

2.3. La problemàtica de la llengua

Ja he advertit abans, i és ben conegut, d'altra banda, que cap a mitjan segle XIX la burgesia valenciana realitza com a classe social el canvi lingüístic del català al castellà.⁽⁷⁰⁾ I en efecte no manquen confessions de membres del grup cultista en el sentit de trobar-se necessitats d'una major gimnàstica en una llengua ja estranya al seu àmbit familiar i professional. Al contrari el grup populista, com també ja sabem, mantenia el català com a llengua personal i de relació, de manera que en tenia una coneixença més viva i rica. Tanmateix tots dos grups, ara sí, coincidien en general en els dos punts clau per a la seua recuperació: la identitat de la llengua i les propostes d'ús social (bilingüisme), però amb un matís important: la lluita sincera del grup populista en defensa de la recuperació del nivell social culte de la llengua, bé que també sense l'encert suficient.

Pel que fa a la identitat i nom de la llengua tant l'un grup com l'altre coincideixen a posar-li qualsevol nom excepte el de catalana. Així trobarem als escrits de l'època noms com ara «llemosí», «provincial», «regional», «nostre dialecte» i, és clar, «valencià» o «llengua valenciana».

L'única excepció a la regla fou Querol, que titulà «Rimes catalanes» el recull de poemes renaixencistes que publicà al costat dels poemes en castellà al llibre *Rimas*, de 1877. I a part l'evidència filològica, potser caldria tenir en compte si l'atreviment singular de Querol no es veuria facilitat per la llunyania física de València i de les seues pressions. De totes maneres fou un cas únic. El mateix Llorente,⁽⁷¹⁾ persona culta i a l'aguait de les publicacions de Barcelona, sabia perfectament que des de 1861 Milà i Fontanals havia deixat clara la pertinença de la variant valenciana a la branca occidental del català, coneixença que no obstaculitza la seua obstinació a seguir anomenant «llemosina» la llengua comuna de Catalunya, País Valencià i les Illes Balears. L'any 1865 afirmava textualment: «literatura lemosina, como decimos nosotros, y catalana, como quieren nuestros vecinos de allende el Ebro».⁽⁷²⁾ I tres anys més tard repetia amb més claredat encara: «lo que aquí se llama la lengua catalana, a la que se nos permitirá a los valencianos apellidar lemosina, siguiendo nuestra antigua costumbre.»⁽⁷³⁾

Ni tan sols l'any 1908, tres anys abans de morir, s'atreveix a arribar al fons de la qüestió en la consulta que li fa Eduard López-Chavarri, un dels joves escriptors que renovaran el panorama literari amb la introducció del Modernisme. Llorente deixa ben clara la identitat lingüística de valencià i català, que mai no va negar, però no s'atreveix a parlar d'una única llengua catalana, amb una sèrie de parlars entre els quals es troba el valencià:

(70) Han estudiat aquesta problemàtica Rafael Ll. Ninyoles i Lluís V. Aracil. Cf. del primer, *Conflicte lingüístic valencià*, Col. 3 i 4, sèrie «la unitat», 3, València, 1969. Del segon, «Introducció» a E. ESCALANTE, *Les xiques de l'entre-suelo. Un foraster de Madrid*, Ed. Lavinia. Col. Garbí, 7, València, 1968; i «La llengua dels avis al País Valencià una cronologia trabucada?», dins el seu llibre *Dir la realitat*, Edicions Països Catalans, Barcelona, 1983, pp. 155-170.

(71) Cf. el meu treball ja citat Llorente, «*La Opinión*» i *la Renaixença*.

(72) *Poesia catalana*, dins el diari «*La Opinión*», núm. 1.873, 19-IX-1865.

(73) «*Las Provincias*», 5-V-1868. Citat per Rosa MONLLEÓ PERIS, *loc. cit.*

«Yo he sido siempre contrario a los que han querido hacer del valenciano un coto redondo, bien cerrado, exagerando las diferencias que “hoy” separan nuestra lengua de la catalana. “Literariamente” no había más que un idioma en Cataluña, Valencia y Mallorca, y debemos tender a restablecer esa unidad.»⁽⁷⁴⁾

Però no tots tenien les coses tan clares com Querol o, encara que caut, Llorente. Entre els mareixos cultistes, Ferrer i Bigné encara l'any 1881 comença per oposar-se al canvi de «llemosí» per «català»:

«Pretenen baratar lo cognom de *llemosí* per lo de *català* [...]. Precís és prendre acta per a donar la veu d'*alerta*, i oposar, en son cas, a la força de la imposició lo dret de la protesta.»⁽⁷⁵⁾

I acaba per afirmar que «hui són notòries les diferències, no sols de llenguatge sinó d'escola poètica i literària».⁽⁷⁶⁾

Entre els membres del grup populista, el problema onomàstic encara era més greu. El mateix Llombart posa el crit al cel en assabentar-se del títol que Vicent W. Querol trià per als seus poemes renaixencistes:

«tres composicions *llemosines*, que no sabem per quin fundat motiu lo poeta nomena *catalanes*.»⁽⁷⁷⁾

Però a banda de la problemàtica de la denominació, que podia servir per a marcar diferències entre els renaixencistes de dalt o de baix del Sénia en el moment que la classe dirigent cregués oportú, un altre problema, tant o més greu, s'afegia: la falta de rigor o de coherència per a salvaguardar l'ús social i cultural de la llengua.

També ací hi haurà consens. Ni llorentins ni llombartians s'atreïren a trencar el bilingüisme. Els Jocs Florals a Catalunya naixen monolingües en català. Al País Valencià naixen bilingües, sense que ens conste cap protesta ni d'un sector ni de l'altre. La castellanització cultural i de la classe dirigent era tan arrelada que ningú no sembla atrevir-se a defensar l'ús exclusiu del català ni a la mateixa llar de la pretesa recuperació.

Fèlix Pizcueta, que era capaç de demanar l'any 1884 «algo més que la descentralització administrativa», tot i que sense fer perillar la unitat de la «gran pàtria comuna», pel que fa a la llengua no passa de reclamar un ús subaltern del català, reduït a les relacions familiars, íntimes, mentre que reconeix al castellà l'ús normal de la llengua oficial.⁽⁷⁸⁾

L'única solució per a detenir la substitució lingüística era defensar l'oficialitat del català, però cap dels dos grups no s'hi atreví. En tot cas la diferència

(74) *Epistolari Llorente*, III, Barcelona, 1936, p. 257.

(75) *Discurs llegit per lo president al inaugurar els treballs del any 1881-82*, València, 1881, p. 5-6. Citat per A. Cucó, *op. cit.*, p. 17.

(76) *Ibidem*, p. 7. Citat per A. Cucó, *op. cit.*, p. 17.

(77) *Los fills de la morta-viva*, València, 1879, p. 398. també ho havia comentat d'ídèntica manera, a «Lo Rat Penat: calendari llemosí corresponent a l'any 1879», p. 13.

(78) *Discurs llegit per lo president Don Fèlix Pizcueta y Gallel, croniste de València, al inaugurar els treballs del any 1884 a 1885*. València, s. a., 1884.

entre els uns i els altres radica en l'esforç sincer del grup de Llombart — encara que de plantejament insuficient— per recuperar la llengua i l'escassa contribució del grup cultista a un recuperament autèntic d'aquesta. Els primers volien, però no sabien o no podien; els segons, cal admetre que, a desgrat d'algun crit poètic, en realitat no volien. Caldrà esperar l'arribada del Valencianisme polític ja al nou segle, perquè vaja progressivament exigint-se unes solucions més eficaces per a la supervivència del català.

Una prova de la real preocupació del grup llombartià en la defensa de la llengua van ser els esforços de Constantí Lombart i de Ramon Andrés Cabrelles en l'edició augmentada del diccionari d'Escrig, el 1887; de Puig Torralva que guanyà un premi als Jocs Florals de 1883 amb el treball *Història gramatical de la llengua llemosino-valenciana*. Treballs que en aquest període de la Renaixença cal afegir a les obres lexicogràfiques de Joaquim Martí Gadea: *Diccionario general valenciano-castellano* (1891) i *Vocabulario valenciano-castellano. El más completo de los publicados hasta el día* (1900). La normativització restà durant tot el període com una necessitat insatisfeta. L'únic intent el protagonitzà Josep Nebot i Pérez que tingué la brillant idea de publicar l'any 1894 uns *Apuntes para una gramática valenciana popular*, destinada a regular la llengua «popular» de les revistes satíriques i polítiques i els sàinets. Més tard, ja en l'any 1910, publicà un *Tratado de Ortografía Valenciana Clásica*, que tot i ser destinada a la llengua literària, era un esforç tan inútil com l'anterior.

2.4. La producció literària

L'anàlisi mitjanament exhaustiva de la praxi literària dels renaixencistes valencians és hui en dia d'una urgència de no dir. No sabem gairebé res més allà de les línies generals, molt generals, que van esbossar ja fa temps Sanchis Guarner⁽⁷⁹⁾ i Fuster.⁽⁸⁰⁾ Línies a hores d'ara rigorosament insuficients.

Jo mateix he pogut comprovar⁽⁸¹⁾ els oblits d'obres i autors de la primera part del segle XIX que havien distorsionat de forma radical la comprensió dels orígens i formació de la Renaixença. I ara mateix Eduard J. Verger⁽⁸²⁾ ens ha descobert que, al contrari del que hom afirmava,⁽⁸³⁾ hi ha una molt significativa producció poètica distinta a l'«oficialista» de Llorente i els certàmens de Lo Rat-Penat i entroncada amb l'estètica coetània espanyola. Verger ens revela una poesia fins ara desconeguda, soterrada per la línia «oficialista» de Llorente. És el cas de Josep Bodria i Roig, d'una autenticitat i força poètica superior als coetanis poetes jocfloralistes; de Víctor Iranzo, de marcada influència becqueriana i d'original poesia de certamen; de Lluís Cebrian Mezquita, el poeta més innovador, entroncat amb el Modernisme, tant en la temà-

(79) Sobretot al llibre citat a la nota 2.

(80) Sobretot al llibre citat a la nota 5.

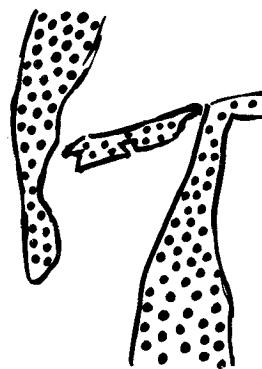
(81) Llibre citat a la nota 7.

(82) Treball citat a la nota 22.

(83) Cf. J. FUSTER, *Antologia...*, pp. 35 i ss.; M. SANCHIS GUARNER, *Renaixença...*, pp. 51 i ss.

tica com en els recursos, entre els quals en trobem alguns dels més característics del Simbolisme com és la sinestèsia. Després de la impagable pista que ens ha ofert Verger, ens calen més que mai monografies sobre els poetes més significatius i estudis i buidats de les revistes de la segona meitat del XIX, segurs ja que trobarem l'anella que ens falta per a explicar la sobtada aparició de la poesia modernista, amb l'anomenada «Generació de 1909», sense cap poeta pont, sense cap transició des del jocfloralisme, com hom creia fins ara.

En resum, l'evolució de la poesia valenciana de la Renaixença estaria marcada per les següents etapes. La introducció del Romanticisme en el període inicial de 1830 a 1859. Romanticisme que continua amb la primera obra del grup cultista, i no sols amb Llorente o Querol, sinó també amb els altres membres, com Jacint Labaila, del qual he trobat un recull poètic valencià fins ara oblidat. Es tracta d'una secció titulada «Poesías valencianas», inclosa al final del seu llibre *Ecos de juventud*, de 1864. Aquest recull és d'una òbvia importància: els 9 poemes originals en català i les 4 traduccions (de Byron, Espronceda, Zorrilla i Selgas)⁽⁸⁴⁾ demostren, d'una banda, que no es trobaven tan sols com semblava Llorente i Querol en iniciar la seua obra en català, i, d'altra, que les primeres mostres de la poesia renaixencista en l'etapa de plenitud (1859-1909) eren també, com moltes dels poetes de l'etapa anterior, filles d'un Romanticisme aliè als tòpics enyoradissos característics de la Renaixença. És ara, a partir de mitjan dècada dels seixanta, en començar Llorente a marcar la pauta a seguir i en establir-se un major contacte amb el món literari barceloní i els seus Jocs Florals, quan s'imposarà dins la poesia valenciana un camí ben delimitat, que tots havien de trepitjar sense excepció fins a l'arribada del grup progressista. En poques literatures es podrà comprovar amb tanta claredat com a la del País Valencià la importància de la ideologia en la praxi literària. El grup cultista-conservador seguirà impertèrrit les normes establertes per Llorente: els rebregats tòpics jocfloralescos i el reposat embadaliment davant un paisatge, una horta immillorables. Era una poesia anacrònica i de nul·la aportació literària. Llorente abandonà ràpidament el primerenc Romanticisme i, a banda les exaltacions patriòtiques de certamen, deixa córrer la seua poesia per una mena de Realisme-Costumisme edulcorat en una poesia narrativa desproveïda de recursos. I tots els poetes —la immensa majoria ocasionals— cultistes, agafaran el model llorentí com a paradigmàtic. Per contra, és el grup progressista, tot i no escapar al model dominant, el que va donant proves d'una progressiva ruptura i modernització —com ens ha mostrat Verger—, sintonitzada amb l'evolució política. Són ells, en una hipòtesi ben plausible per ara, els qui preparen el camí de la ruptura definitiva amb la praxi literària renaixencista igual com ho feren amb la praxi política. Són ells els qui omplir l'espai que a Catalunya, amb una Renaixença molt més forta, omplirà el Modernisme.

(84) També cal anotar que inclou una de les 4 poesies de Villarroja, «Canzó», amb uns apunts biogràfics i la traducció.

He parlat de poesia, perquè el teatre continuà amb el sainet enlairat per Escalante, i la narrativa reservada a les innombrables revistes satíriques i polítiques que omplien tot el País: «El Pare Mulet» (1897), «El Bou Solt» (1877), «El Palleter» (1882), «El Roder» (1884), «La Traca» (1884), etc., a València; «El cullerot» (1884), «El Garbellet» (1888), «Garrotà de Segó» (1888), a Alacant; «El Borinot» (1889), a Alzira; «El bou» (1885), a Elx, etc.

3. UNA RENAIXENÇA SEMIFRACASSADA

Com hem anat veient, la Renaixença, que tan primerenques i esperançadores mostres donà a l'inici, acabà per no resoldre satisfactòriament cap dels seus propòsits. O millor, dels propòsits que nosaltres —o el grup llombardià— li demanàvem, perquè potser caldria pensar que sí que aconseguí el que en última instància pretenia la classe dirigent valenciana i el grup llorentí: evitar un autèntic ressorgiment nacional.

Si hem de precisar, tanmateix, les causes que conduïren en aquest semifracàs, podríem resumir-les en les següents: la negativa a «polilitzar» la Renaixença, per part del grup dirigent; el conreu absolutament dominant de la poesia, en la producció literària culta; la divisió entre una activitat culta radicada a Lo Rat-Penat i l'activitat populista de les revistes satíriques i polítiques i del sainet; potser també la falta d'un líder amb el suficient carisma per a arrossegar el poble a la causa de la Renaixença; i, en la base de totes, segurament l'estructura socio-econòmica del País Valencià, tan diferent de la de Catalunya, i que possibilità l'actuació que ja coneixem de la classe dirigent.

Al capdavant, la Renaixença nasqué i es desenvolupà al País Valencià, no amb la potència i la clarividència desitjades, però sí amb l'impuls suficient per a fer encetar un procés en què hui en dia ens trobem.

VICENT SIMBOR ROIG